

2002 чылдың ийги чартыбында **ЧАГЫДЫЛГАНЫҢ ӨРТЭЭ:**
хууда чагыдыкчыларга — 185 рубль, 3 айда — 93, 1 айда — 31 рубль.
Организацияларга 6 айда — 238 рубль, 3 айда — 119 рубль.

Экспресс чагыдылганы неделяның кайы-даа хүнүнден эгелеп чагыдып ап болур силер.

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

1925 чылдың
август 31-де
үнүп эгелээн

№ 78 (16536)

2002 чылдың
ИЮЛЬ 11,
четверг

Ат салган шагы 23.30
Садар өртээ 3 рубль.

ТР-ниң ИХЯ-зының адресинче барык хүннүң чыгыы хамаатыларның чагаалары болгаш дилеглери кээп турар. Бир чыл дургузунда чондан келген чагааларның саны 2000 чеде бээр. Чагааларның анализин кылып чорударга, колдуунда саң-хөө айтырыгларының дугайында бооп турар. Ийи дугаар хейде кадрлар айтырыы болгаш кем-херек истелгезиниң дугайында бооп турар. Сөөлгү үеде иштики херектер органнарның ажылдап чораан пенсионерлерден материалдык болгаш бажың-балгат дилээн социалдык уткалыг чагаалар кээп турар. Ол ышкаш шагдаа ажылдакчыларының хоойлудүрүмгө дүүшпес болгаш чедир кылбайн турар ажилдарыңга хамаарышкан чагаалар хей-биле кээп турар апарган. Ынчангаш келген хомудалдарны сайгарып көргөш, хоойлу үрээн ажилдакчыларга хамаарыштыр дисциплинарылыг хемчеглерни алыр бис.

ТР-ниң ИХЯ-зының удуртулгазы айтырыгылыг хамаатыларны хүлээп алырыңче улуг кичээнгейни салып турар. Эрткен чылын яамының удуртулгазы 849 хамаатыны хүлээп алган.

Бөгүн июль 9-тан эгелеп, сайыттың хей-ниитини хүлээп алышыкыны эгелээн. Хамаа-

ТР-ниң ИХЯ-зында Билдиришишкннерде: ДИЛЕГЛЕР, ХОМУДАЛДАР

Тыва Республиканың ИХЯ-зының сайыды генерал-майор Сергей Аренин ук албан-дужаалга томуйлаткаш, үр болбаан-даа болза, кыска үе дургузунда элээн хей чаартылгаларны кылган. Иштики херектер органнарның ажылдакчыларының ажыл-чорудулгазынга элээн шыңгыы негелделерни тургускаш, кем-херек үүлгедимшишкннеринге удур демиселди күштедирерде чурттакчы чоннүң деткимчези албан херек дээрзин ол чаңгыс эвес удаа чугаалаан.

Июль 9-туң хүнүнде С.П.Аренин ТР-ниң ИХЯ-зының бажыңының бирги каъдынга хей-ниитини хүлээп алыр ажилчын өрээлди ажиткан. Аңаа күзелдиг хамаатыларны ТР-ниң ИХЯ-зының удуртулгазы чагыглар езугаар неделяның вторник, средада хүлээп алыр. А сайыт боду айның сөөлгү неделязының пятницада хүлээп алышыкынарны чорудар.

Хей-ниитини хүлээп алыр өрээлдиң ажилдышышыңга сайыт боду келбезе-даа, оон орнунга ИХЯ-ның сайыдының оралакчызы, штаб начальниги полковник Любовь Александровна Черноривова республиканың массалыг информация чепсектериниң журналистерин хүлээп алгаш, чаа ажиттыңган хей-ниитини хүлээп алыр өрээлдиң кандыг ажил кылып чорударының дугайында мынчаар тайылбырлаан:

тыларның билдиришишкннерин ТР-ниң ИХЯ-зының хей-ниитибиле харылзаа тудар болгаш информация бөлүүнүң инспекторлары вторник, средаларда 10-дан 12 шакка чедир дараазында адреске хүлээп алыр: Ленин кудумчусу 18, кабинет 108. ТР-ниң ИХЯ-зының сайыды генерал-майор С.П.Аренин айның сөөлгү пятницазында чаңгыс катап хүлээп алыр.

Бо хүннерде безин 20 билдиришишкн келген. Чуртталга айтырыыңга хамаарыштыр 4, иштики херектер органнарның ажилга тургустунуп алыры-биле болгаш ИХЯ шугуму-биле өөренир күзелдиг кижилерден 4 билдиришишкн келген. Милиция ажилдакчыларының хоойлуга дүүшпес аажылалдарыңга хамаа-

рышкан 4 билдиришишкнни бүрткээ. Ол бүгү билдиришишкннерни С.П.Аренин боду сайгарып көргөш, аңаа харыыны бээр.

— Кужур шыпкан ажыг ис чок, аас-кежик долган, ында кижжи кижиге өң-тала, куурумчу кем-херек үүлгедикчилери-даа чок «Хүн хоорай» дугайында утописчи-социалистер Фурье, Сен-Симон, Кампанела боттарының чырык күзел долган номнарның бижээн. «Хүн хоорайыңга» чурттаарыңга чедир элек-даа болза, ынак хоорайыыска, төрөөн суурларыыска коргуш чок, мал-маган оорладыштарыңдан дүврөөн сеткил чок, хостуг чурттаары чүгле бистиң бедик мөзүштарыыыска хамааржыр.

Игорь ДАМДАК.

ТР-ниң Чазаанда

ТҮҢНЕЛДЕРНИ ҮНДҮРГӨН

Июль 9-та Тыва Республиканың Чазааның ээлчеглиг хуралы болуп эрткен. Ук хуралга Чазак кежигүннери 16 айтырыгыны сайгарып чугаалашкан.

Хүн чурумунда көрдүнгөн «2002 чылдың бирги чартык чылында Тыва Республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң түннелдериниң дугайында болгаш 2002 чылдың 3-кү кварталында социал-экономиктиг хөгжүлдезин улам экижидериниң дугайында» айтырыгга хамаарыштыр Чазак Даргазының бирги оралакчылары А.А.Мельников, В.Ш.Оюн, республиканың экономика сайыды С.Н.Сапова илеткелдерни кылган.

2002 чылдың январь-июнь айларының дургузунда Тыва Республиканың Чазаа 395 доктаалды хүлээп алган. Оларның аразындан 250 доктаал социал-экономиктиг хөгжүлдөгө хамаарышкан. Федералдыг органнарның күүсекчи эрге-чагырга черлеринге тудуг объектилериниң акшаландырышыкынының талазы-биле ажилдарны чоруткан. Тыва Республиканың Чазаа республиканың экономика секторунга 59,9 млн. рубльге деткимчени көргүскен. Ол ышкаш инвестиция дээш 46,9 млн. рубльди, күрүне хергелелинге продукция чедирилгези дээш 14,7 млн. рубльди үндүргөн. Түннелинде девискээр продуктуларының ниити хемчээли 2530 млн. рубль ескен. Республиканың 17 бүдүрүлгезиниң ажылы бүдүрүкчүлүг болган. Оон аңгыда чурттакчы чоннүң амыдыраарының деңнели болгаш орулгазы ескен. Эрткен чылга деңнээрге, бир айның шалың акшазы 3350 муң рубль чедир ескен. Аграр секторда байдал база чүгээртеп турар. Тарааны 35,9 муң га черде, картофель болгаш ногаа аймаан 4,6 муң га черде тараан. Сүттү 18,7 муң тонна, чуурганы 2,6 млн. штукту бүдүргөн. Федералдыг

адресстиг инвестиция программаларының күүселдезинге 26,5 млн. рубльди, девискээрлериниң хөгжүлдө фондусундан 43,8 млн. рубльди, республиканың бюджетинден инвестицияларны акшаландыраары-биле 122,8 млн. рубльди үндүргөн.

Тыва Республиканың Чазак Даргазы Шериг-оол Ооржак чугаалашкан айтырыгга хамаарыштыр чамдык яамылар, ведомстволарның удуртукчуларының ажилыңга таарзынмаан. Ниитизи-биле инфляцияның деңнели 5 хуу кызырылганы таарымчалыг байдалды тургузуп турар-даа болза, кедээ ажил-агый болгаш кадык камгалал шугумнарында четпестер бар дээрзин Чазак Даргазы чугаалааш бадыткаан.

Республика Хүнүн болгаш «Наадым-2002» байырлалын эрттиреринге тураскаадып, хоорайны боктан аштап-арыглаарының дугайында доктаалга хамаарыштыр июль 10-дан август 9-ка чедир шалышчы айны чарлаан. Ук ажилды контрольга алырын ТР-ниң Чуртталга-коммунал ажил-агыйын чаартыр талазы-биле күрүне комитединге дааскан.

Бистиң корр.

СУКПАККА АГРОШКОЛА ТУРАР

ТР-ниң Чазак Даргазының сонгулдаларының үезинде Ш.Д. Ооржакка чон язы-бүрү саналдарны кирип турган. Оларның аразында — Сукпак ортумаак школаның чаныңга чер ажил-агый угланышыкының класстары аждары.

Республиканың Чазак Даргазы саң-хөө болгаш өөредилге сайыттары, кожуун болгаш суму чагырга даргалары-биле Сукпак сумузуңга чедип, геологтар конторазын эде тудар ажилдарның ында чоруп турарын көргөн.

Ол чораш удур-дедир бодал-саналдарны өөренип көргөш, эде туткан черлерге чер ажил-агыйларын ханы өөренир 9-11 класстарны манаа аждар деп шийтпир хүлээп алдыңган. Ук ажиттынар өөредилге корпусун 300 өөреникчиге кылып турар

болганда, Сукпак школазынга республика чергелиг агрошколаны аждып, кедээ школалардан өөреникчилерни хүлээп ап, интернат аждар деп, Чазак Даргазы чугаалаан.

Кончуг улуг кичээнгейни 90 гектар черлиг болуп ам ажиттынар агрошколага өөренир сургуулдарның бүдүрүлгө дуржулга ажилдарынче Шериг-оол Дизижикович углап, школа чаныңга кат-чимистиг садты тарып, өзүмнер садып алырыңга деткимчени көргүзерин аазаан. Оон алган чемни консервалаар улуг эвес цехти болгаш дузалал бүдүрүлгени аждарын планнаан.

Геологтар партиязының бүдүрүлгө болгаш чагырга бажыңнарының эде тудушкунундан агрошколаның өнчүзүн эргелеп-башкаарының дугайында айты-

рыг көдүрүлгөн. Амгы үеде оон ээзи тус черниң чуртталга коммунал ажил-агыйы бооп турар. Сукпак школазының еске-даа класстары-биле каттай республика өнчүзүнче ону шилчидер. н.

Чаа өөредилге черин эде тударын болгаш дерилгезин республика бюджетинден база өөредилге яамызын дамчыштыр чорудар деп планнаан. «Шолбан-Ай» кызыгаарлаттыңган хары-салгалыг ниитилелдиң тудугулары сентябрь 1-де өөредилге корпусун болгаш интернаттың ийи ниити чуртталга бажынын дужаар дээш кызымак ажилдап турарлар.

Июль 9-та Чазак Даргазы ажилчын хуралды эрттиргеш, санал-бодалдарны боттандырап талазы-биле дорт даалгаларны берген.

Ю.СУЧКОВ.

Депутаттарның кичээнгейинге

Улусчу чогаадылга бажыңыңга 2002 чылдың июль 12-де 10 шакта Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының 1-ги хуралы болур.

Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) Бажыңыңга 2002 чылдың июль 15-те 10 шакта Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының 1-ги хуралы болуп эртер.

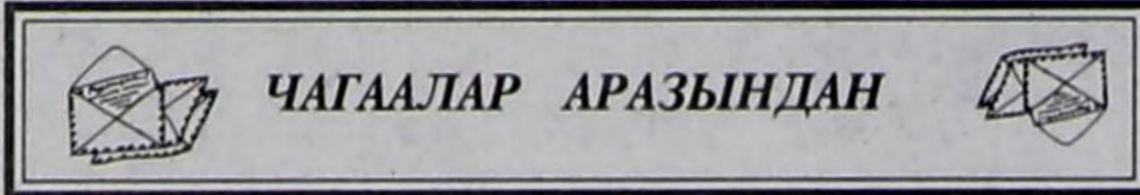
Оргкомитет.

ИДЕГЕЛ УЛУГ

Чаа-Хөл кожуунун күш-ажыл болгаш социал хөгжүлдө эргелелин начальниги Галина Сандаковна Сагаандайның тайылбыры-биле «Хоочуннар» хоойлузу езугаар чиигелдени кожуунда 400 кижиге, «Инвалидтерниң социал камгалалы» хоойлуга үндөзилээш, чиигелделерни шупту 710 кижиге, ооң иштинде 1-ги бөлүктүн инвалидтери 36 кижиге, 2-ги бөлүктүн 316, 3-кү бөлүктүн 240 кижиге, а инвалид уруглар 118 ап турар. Ынчангаш аңгы-аңгы хевирниң (хууларның) чиигелдезин алып улус — 1110 болуп турар. Бо чиигелде акшаландырышкыны 2001 чылдың январьдан эгелээн болгаш беженден чүс хууга чедир дараазында чиигелделерни бээри көрдүнгөн. Коммунал ачы-дуза чедирелгезинде: чазын, күзүн бок сөөртүлгези, чунар-бажыңнаанда, хеп чуур черге чүгдурары, ай санында бажың, чырык, чылыг, телефон база газ-пропан садып алырынга, эм болгаш хөмүр-даш садып алырынга, автобус аргыжылгазынга дээш, өске-даа. Үстүндө көрдүнгөн чиигелде акшазын чогуур организацияларже чыл

эгезинде-ле шилчиткилээн. Хомуданчыг болгаш чугула демдеглексенчиг айтырыг мындыг: хоочуннар, инвалидтер ажыглаар ужурулуг айыттыгган акшазын бо хүннерге чедир чарыгдавайн турары. Чыл төнчүзүндө чеже акша артып калырыл, келир чылын ол хире акшага ол организация акшаландыртынмас. Чүге дизе ынча акшага, ынча кижиге чиигелделиг дуза хереглеттинмейн

Кызылда Юрий Антонов харылап турар. Ол ышкаш газ-пропан ажыглыгына чиигелделер шуут чорбайн турар. Кол чылдагааны—кожуун төвүндө газ склады чок. Совхоз үезиниң газ склады тоймаглаттыгган. Бо айтырыгы кожуун даргазының улус ажыл-агыйының амыдырал хандырылга талазы-биле оралкычы Оюн-оол Далайевич Дамдынның дарый шийтпирлээрин чон негеп турар.

ЧАГААЛАР АРАЗЫНДАН

турарын көргүскени ол болур. Ол багай ажыл-дыр. Чижээлээрге, электриге 40-60 хуу чиигелделиг төлевир ажыглаары шоолуг чарыгдаттынмайн турар.

Бо талазы-биле суурларда чондан электри энергиязын ажыглаанын тыртып төледир контролерларның багай ажылы деп болур, харысалгалыг кижиге Чаа-Хөлде «Тывакоммунаэнерго» мастери Геннадий Түлүшович Сарыг-оол ол. Кожуунун өске суурларын «Тываэнергодан»

Бо ийи хоойлунун күүселдези болур эм-таң садып алырынга чиигелдени кожуун төвүндө аптека эң эки күүсеткени демдеглеттинген, оон эргелекчизи Елена Монгушовна Дамдык. Телефон харылзаазынга чиигелде акшазы чүгле баштайгы чартык чылда болган. Ынчангаш келир чылын бүдүн чылда телефон харылзаазынга акшаландырышкыны бериптеринге хоочуннар база инвалидтер бүзүрөп турар.

Бо чиигелделерге немей дараазында социал дузаламчыларны бижикседим. Россия Федерациязының «Уругларлыг өбүлелерге күрүнениң дузаламчы акшазы» хоойлу езугаар кожуунда пособие алыкчылары — 1840, а уруглар саны — 3227 кижиге. Аңаа немештир чүгле 9 ай дургузунда безин пособие тыпсыр дугайында 108 билдирешикин кирген. Ооң-биле кады 1997 чылда телеттинмээн пособие акшазын база үлөп эгелээн. Ол акшаландырышкындан пособиезин судтажып алган берге байдалдыг өб-бүлөгө база төлөп турар. Нийтизи-биле ай санында пособиени уругларлыг өб-бүлөлөргө 70 хуу чедир төлөп турар. База бир эки чүүл ажыл чок өб-бүлөлөргө таварышкан кижиге хөөржүдүлгезиниң шүүдел акшазын 1997 чылдан 2000 чылга чедир төлээн, шупту 36740 руб. Бо чылдың апрельде 1997 чылдың май, июнь айларда пособие албаан 275 өб-бүлениң 512 уругларынга 3 тонна рис крупаны, 7 тонна далганы үлээн.

«Проджект Эйд Сибирь» гуманитарлыг фонд дамчыштыр кожуунда чединмес өб-бүлөлөргө 1399 пособие (аыш-чем) май-июнь айларда үлээн.

Бо чылын 49 кижиге «Күш-ажылдың хоочуну» деп атты тывыскаан. Тыва Республиканың

Чазааның 2001 чылдың апрель 28-те үндүргени 501 доктаалын езугаар күш-ажыл болгаш социал хөгжүлдө эргелелин дамчыштыр 37,8 тонна арбай, 18,8 тонна картофель үрезинерин кожуунда чединмес өб-бүлөлөргө тарып, өстүрүп алыры-биле үлээн. Ынчап кээрге мурунку каш чылга деңизерге, эргелелде ажыл баш ашкан.

1998 чылда эргелелден бир штатты, 2000 чылда база бир штатты кызырылдага таварыштырган. Бо эргелел ачытынып турда, юрист эртемниг кижиге база херек турган. Пособие килдизинге норма езугаар бир специалиске 1500 уруг хамааржыр, а бо үеде ында 3227 уруг бар, ол сан ам-даа немежир. Ай санында пособие акшазын банкыдан алырда база суурларга үлээрге автомашина эргелелге эргежок херек бооп турар. Техниктиг херекселдей чаңгыс компьютерден өске чүү-даа чок. Ам дээрзинде бир компьютер болгаш ксерокопия аппараты эң чугула херек. Бо оргтехника айтырыын ТР-ниң Күш-ажыл болгаш социал хөгжүлдө яамызы-биле Чаа-Хөл кожуун чагыргазы чогуур деңнелдерге үзе шийтпирлеп бээринге идегел улуг.

ДЕГУТ ДЕМЧИК.

Чаа-Хөл суур.

Сөөлгү үеде Россияда скинхедтер деп адаттынар анык кижилер тыптып келген. Оларның аажы-чаңнаашкыны, хөделишкенин кол угланышкыны, идеологиязының дөзү фашизмге үндөзилеттинген болуп турары кончуг улуг дүвүрелди болдурбас арга чок. Скинхедтерниң ол шимчээшкенин эрте дээрэ ойтур шаппас болза, кедизинде барып Россияга онзагай айыылдыг дээрзи билдингир. Хей националдыг улуг чуртка ызы-сөөк ылгажырының, өске нацияның кижизинге көөр хөөн чоктуң байдалы езулуг-ла хамааты дайынны үндүрүп, кандыг-даа даштыкы киржилге чокка россиянарның бот-боттарын сокчуп кааптарынга айыылды диргелдирип болур. Скинхедтерниң дегген чүве бүрүзү фашизм үезинде дег, хүл-ыйба болу бээрин чоокта чаа Россияның футбол командалы утурун алырга, Москваның төвүнге болган үймээнден көрдүвүс. Оларның оруунга таварышкан-на садыг-магазини, машина-балгатты ууй шаап, өрттедип-хуюктап каапканын телевизордан бүгү делегей көргөн, ооң түңнелинде бир анык оол өлгөн, хей кижиге бертинип, балыгланган.

Бо хире айыылдыг байдал тургустунар чыгыгы турда, ону амырап деткээн дег, Тываның найысылалында үнүп турар «Столица» деп хоорай солуну июль 3-тен 9-ка чедир 25 дугаарында «Ооржактың адресин Москваның скинхедтеринге берипсе чүл?» деп эгелиг материалды парлап үндүргөн. Ооң автору С. Путин (меге ат дээрзи чугаажок) «скинхедтер Ооржак-биле «сагыш хандыр» чугаалажыр дээш Кызылдың Бүренская кудумчузунче каяа кээр, ынчалза-даа Ооржак боду Донская 8 кудумчуда корпус 2-де Тываның төлээ черинге болганчок барып турар болганда, ылангыя Ооржактың Россия мурунуга «ачы-хавыязын» оларга чугаалап бээр

ИЙИ КИЖИ АРАЗЫНГА СӨС ОКТАП...

болза, оларның ужуражылгазы тургустунуп болур» деп бижээ. Кончуун көрбөс бе, бо сестер-биле Кызылдың хоорай солуну барып-барып Россияга — фашизм-биле коргунчуг дайынга 25 миллион кижизин чидирген чуртка «чаа фашистерниң» тыптып келгенин анаа бир чүве кылдыр көрүп, харын-даа ону өнемчидер сагыштын илереткен. Артында-ла ол скинхедтерге Ооржакты үзерлел-күчүлелге «каап бээр» деп турар ышкажыл! «Столица» солунунун редакциязының туразының улуун, угаанының кыдыразын кижиге кайгап ханмас. Кижилер аразынга өш-өжээргелди хөөктүреринге массалыг информация чепсээн ажыглап болбас болганда, бо солун хоойлуну хажыткан-дыр. Ындыг болганда бо чүүлдү прокуратура кичээнге чокка арттырып болбас дээрзи илден. Ийи кижиге аразынга сөс октава, ийи ыт аразынга сөс октава деп тыва улустун мерген чугаазы бар болгай.

Оон аңгыда ук материалда америк политолог Патрик Бьюкенен деп авторнуң «Барыын чүктүн өлүмү» деп номундан үзүндүлери интернеттен уштуп алгаш, Кызылдың солунунда чара парлаан. Патрик Бьюкененниң кол-ла коргуп турар чүвези — «кара улустар» — Азия болгаш Африка чурттарындан келген кижилер Европа чурттугларны үндүр кызып кааптар, 50 чыл болгаш АКШ-тың болгаш Европаның чурттакчылары чүгле 10 хуу кижиге артып калып, артында-ла оларның үштүн бир кези 60 хардан өрү назылыг болур, 10 дугаар кижиге бүрүзү-ле 80 хардан өрү назылыг апаар деп санап алган. 2050 чылда 23 миллион немецтер, 16 миллион итальяннар, 30 миллион

орустар чер кырындан чиде бээр деп, америк политолог санап олурар. Ооң бодалы-биле алырга, Россия Сибирьни болгаш Ыраккы Чөөн чүктү кыдаттарга чайлап бээр апаар, ол ышкаш Кавказтан болгаш Төп Азиядан келгеннер орустарның орнун эжелеп алыр дээн. Че, ол хевирлиг санаашкыны, бодалдарны үк чүүлдө кириген.

Оон улаштыр «Столицаның» автору С. Путин дээрзи ол-ла бүгүнү Тыва-биле холбал-булүштүрүп алгаш, аажок «угаанны-биле» мынча деп түңнээн: «Ол-ла-дыр, көңүс бөдүүн, кандыг-даа фантазия херекчок, бөдүүн математика — чорудугну үеге

манаа кыдаттар чурттаар» деп, ол бижээ. «Бир миллион кыдаттар сон-даарта-даа бол, бээр көжүп кээр болза, ооң тываларга уржуктарын бодаары безин коргунчуг» деп, С. Путин бижип турар.

Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, «Столица» солун чоннар аразында дүрбүжүшкүннер оттурарына чемиш тывылдырар даап бодаашкынарга үндөзилетинген чүүлдерни непередип, Россияда кадык эвес шимченилери буруу шавар хамаанчок, улам дам өнемчидеринге идиг берип турар. Ол ышкаш аңгы-аңгы ызы-сөөктүг болгаш албандужаалдыг кижилерни бот-

«республиканың амгы удурткучузу-биле күрүнениң кедизинде айыыл чок чоруу-биле холбашкан чаңгыс-даа айтырыг шийтпирлеп ап шыдавас силер» деп демги «орус дүжүметтерге» ол айтырышкын бергеш, «күрүнениң стратегтиг айыыл чок чоруу дээрге-ле, бир дугаарында, орустарның бүзүрелдиг байдалы-дыр» деп, түңнелди ол үндүргөн.

Ук материалдың ниити утказын ап көөрге, ак кештиг европейжилер болгаш «кара» азиаттар аразында, оон уламчылааш, орустар болгаш тывалар аразында удур туржуушкунну, харын-даа өжээргелдин одун кыпсырынга салдар чедирип болгу дег, бот-хууда хөөредиишкын-фантазиядан пат аарыг угаан-баштан бодарап үнгөн хире, ийи-чаңгыс авторларның хөлүн эрттирипкен даап бодаашкынынын сөөлгү инстанцияның шыны кылып алгаш, ол бүгүнү дорамчы-лалдыг сестер-биле хоюдуп алгаш, республиканың амгы удурткучузунче ээлчеглиг халдаашкын кылырынче оралдашканы-дыр. Ш.Д. Ооржактың артында бүгү Тыва, ооң хей национал чону турар болгай. Мынчап кээрге, экстремисчи бодалдар-биле чоннар болгаш чурттар аразынга, аңгы-аңгы кижилер аразынга өжээнежишкенин, бот-боттарын көрүшпезин өөскүдериниң оралдажышкыны «Столица» солун кылган болгаш ол непередип турар чарылдырыкчы, хөөктүрүкчү материалы дээш харысалгага онаажыр ужурулуг. Бо талазы-биле республика прокуратуразы ук материалды сайгаргаш, «Столица» солунга болгаш автор С. Путинге хамаарыштыр чогуур удурлаанышкыны үндүрери чугула. Хоойлу езугаар массалыг информация чепсээн күш дегээшкениниң сорулгаларына дүүштүр ажыглаар болза, ук редакцияны хаап кааптарынга чедир хемчегни ап болур дээрзин кым-даа утпас болза эки.

Надежда ЭРГЕП.

Чарылдырыкчы, хөөктүрүкчү материалы дээш

көвүдедиптерге — орустарга болгаш тываларга халаптыг түңнелди алып бис». Ол «Ооржак 90 чылдарда орустарны удурткучу албан-дужаалдардан ойладыпкаш, түңнелинде хоозураан экономиканы алган» деп айтып турар. С.Путинниң бо «түңнелинде» сөс бүрүзү шынга дүүшпези ыракта көскү. Бирээде, 90 чылдарда Ооржактың орус удурткучуларны албан-дужаалдардан сывыртал турганын каяа ол көргөнү? Ийде, авторнуң «хоозураан экономика» дугайында душа-келбиже сөс эдер эргези бар бе? Ол дээрге ийи-бир октаан сөс-биле тайылбырлаар хире эвес, кончуг нарын айтырыг-дыр. Оон-даа ыңай, бо автор Ооржакты Россияның ачызы-биле тываларга дываажак тургузуп бээрин оралдашкан деп буруудадып турар. «Орустар Тывага болгаш Сибирьге чурттаарын күзөвейн баар болза,

боттарына үскүлештирер сагыштыг болуп турар. «Ооржактың адресин Москваның скинхедтеринге берип кагаз чүл?» деп материалында С. Путин «Тывада болгаш Москвада орус дүжүметтерниң байдалды эдеринге салдары чок» деп бурудаткаш, прокурор Мосияшты болгаш Россия Президентиниң Тывада төлээзи — кол федералдыг инспектор Холодту «эң-не идепкей чок болгаш «көзүлбес» орус дүжүметтер дээн. ФСБ-ниң Тывада удурткучу Вяткин Александр Петровиче «шиитпирлиг болуп көрүңер» деп чагаан.

Орус империя национал девискээрлерге тус черниң кошкак удурткучуларын салып ап чораан, чүге дээрге кошкак кижиге боду удуртуп шыдавас, орустарга даянып болгаш Россиядан аңгыланым-даа шыдавас деп бодалды илереткеш, автор

Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының ДОКТААЛДАРЫ

Бии-Хем кожуунун Больничный №90, Западный № 91, Центральный № 92 соңгулда округтарына Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының депутаттарының катап соңгулдаларын эрттирер дугайында
2002 чылдың июль 4 №119/554
Кызыл хоорай

"Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының депутаттарының соңгулдаларының дугайында" Тыва Республиканың Хоойлужудулга 61 чүүлүнге үндезилээш, Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. Бии-Хем кожуунун Больничный № 90, Западный №91, Центральный № 92 соңгулда округтарына Тыва Республиканың Улуг Хуралының депутаттарының катап соңгулдаларын 2002 чылдың сентябрь 22-де эрттирер.

2. Бо доктаалды республиканың "Шын", "Тувинская правда" солуннарынга парлаар.

Бии-Хемниң № 22 соңгулда округунга Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутаттарының катап соңгулдаларын эрттирер дугайында
2002 чылдың июль 4 №119/555
Кызыл хоорай

"Тыва Республиканың Дээди Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутаттарының соңгулдаларының дугайында" Тыва Республиканың Хоойлужудулга 61 чүүлүнге үндезилээш, Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. Бии-Хемниң № 22 соңгулда округунга Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутаттарының катап соңгулдаларын 2002 чылдың сентябрь 22-де чорудар.

2. Бо доктаалды республиканың "Шын", "Тувинская правда" солуннарынга парлаар.

Кызыл хоорайның 20 соңгулда округунун болгаш Кызыл кожуунун Каа-Хемниң төп № 77 соңгулда округунун талазы-биле Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының депутаттарының катап соңгулдаларын эрттирер дугайында
2002 чылдың июль 4 № 119/556
Кызыл хоорай

"Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының депутаттарының соңгулдаларының дугайында" Тыва Республиканың Хоойлужудулга 61 чүүлүнге дүүштүр Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. Кызыл хоорайның Енисейиниң №1, Ленинград -2 №3, Чөөн №8, Ленин №12, Университет №13, Төп №17, Өөредилге №22, Малчын №24, Кечил-оол №25, Студентилер №28, Геология №29, Калинин №30, Баян-Кол №31, Почта №34, Москва №35, Оң талакы эрик—1 №38, Оң талакы эрик—3 №40, Лопсанчап №43, Солнечный №44, Спутник №45 соңгулда округтарының талазы-биле база Кызыл кожуунун Каа-Хемниң төп №77 соңгулда округунун талазы-биле Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының депутаттарының катап соңгулдаларын 2002 чылдың декабрь 1-де эрттирер.

2. Бо доктаалды "Шын" болгаш "Тувинская правда" солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының даргазы Ш.Ч.МОНГУШ.
Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының секретары Л.Ы.КАРА-САЛ.

2002 чылдың сентябрь 22-де ТР-ниң Улуг Хуралының Төлээлекчилер болгаш Хоойлужудулга палатазының депутаттарының катап соңгулдаларын белеткээр база эрттирер талазы-биле хемчеглерниң календарьлыгы планының дугайында
2002 чылдың июль 4 № 119/559 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. 2002 чылдың сентябрь 22-де Тыва Республиканың Дээди Хуралының Төлээлекчилер болгаш Хоойлужудулга палатазының депутаттарының катап соңгулдаларын белеткээр база эрттирер талазы-биле хемчеглерниң календарьлыгы планын бадылаар, Бии-Хем кожуунун девискээр болгаш соңгулда участок комиссияларының бүрүн эргелерин узадыр.

2. Ук планның күүселдезиниң контролон Төп соңгулда комиссиязының секретары Л.Ы.КАРА-САЛГА дагыр.

3. Бо доктаалды республиканың "Шын", Тувинская правда" солуннарынга парлаар.

Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының даргазы Ш.Ч.МОНГУШ.

Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының секретары Л.Ы.КАРА-САЛ.

Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының 2002 чылдың июль 4-те №119/559 доктаалы-биле бадылаан.

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының болгаш Хоойлужудулга палатазының депутаттарының катап соңгулдаларын белеткээр азы эрттирер талазы-биле хемчеглерниң КАЛЕНДАРЬЛЫГ ПЛАНЫ

Кызыл хоорай. Катап соңгулдаларның болур хүнү — 2002 чылдың сентябрь 22.

СОҢГУКЧУЛАРНЫҢ ДАҢЗЫЗЫН ТУРГУЗАРЫ

1. Девискээр соңгулда комиссияларында соңгукчулар дугайында дыңнадыгларны чорудары, бир эвес соңгукчуларның даңзызын участок соңгулда комиссиязы тургузуп турар болза, чогуур участок соңгулда комиссияларынче чорудар. 2002 чылдың август 15-тен эрттирер болбас. Муниципалдыг тургузунун баштың азы тус чер бот-башкартылыгының төлээлекчилер органының бүрүн эргелиглери, ол ышкаш соңгукчуларның түр када бактаап турары шериг кезектериниң командирлери болгаш албан черлериниң удурткучулары.

2. Соңгукчуларның даңзызын тургузары (ийи хоолгалыг). 2002 чылдың август 26-га чедир. Девискээр соңгулда комиссиязы.

3. Соңгукчуларның түр када турары участок комиссияларының аайы-биле соңгукчуларның даңзызын тургузары. 2002 чылдың сентябрь 21-ге чедир. Хамааржыры участок соңгулда комиссиялары.

4. Соңгукчуларның даңзызының бир хоолгазын хамааржыры участок соңгулда комиссияларының даңзызын тургузары. 2002 чылдың август 27-ге чедир. Девискээр соңгулда комиссиязы.

5. Немелде тодарадышкыннар кылары-биле соңгукчуларның даңзызын дужаары. 2002 чылдың сентябрь 1-ге чедир. Участок соңгулда комиссиялары.

6. Хынаттыңан болгаш тодараттыңан соңгукчуларның даңзызынга ат салып бадылаары. 2002 чылдың сентябрьның 21-ге чедир. Участок соңгулда комиссиялары.

КАНДИДАТТАРНЫ ДЕПШИДЕРИ БОЛГАШ БҮРҮТКЭЭРИ

7. Депшидилгениң эгелекчинден кандидатты депшидип турарының дугайында девискээр соңгулда комиссиязынга дыңнады. Катап соңгулдаларның дугайында шийтпирни албан езузу-биле парлаан соонда. Депшилгениң эгелекчилери.

8. Кандидатты депшидип турарының дугайында соңгулда каттыжышкынының, соңгулда блогунун хүлээп алган шийтпирин Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязынга эккеп дыңнады. Катап соңгулдалар дугайында албан езузу-биле парлаанының соонда. Соңгулда каттыжышкыны, соңгулда блоктары.

9. Бүрүткеткен азы бүрүткелге ойталашкын алганының дугайында соңгулда блогунун шийтпир хүлээп алары. Чогуур документилерни хүлээп алганының соонда. Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязы.

10. Тыва Республиканың Хоойлужудулга 29 чүүлүнге үндезилээш, кандидатты деткээн соңгукчуларның хол үжүүнүн чыылдазы. Кандидаттың документилерин хүлээп алганының дугайында соңгулда комиссиязының бижимел бадыткалын берген соонда. 18 хар четкен Россия Федерациязының ажил кылып шыдаар хамааттылары.

11. Девискээр соңгулда комиссияларына кандидатты бүрүткедири-биле

документилерни дужаары. 2002 чылдың август 17-ден эрттирер болбас. Тус черниң 18 шапка чедир. Кандидаттар, соңгулда каттыжышкынының, соңгулда блоктарының бүрүн эргелиг төлээлери.

12. Кандидатты бүрүткээниниң азы бүрүткөөзиниң дугайында шийтпир хүлээп алары. Чогуур документилерин эккеп көргүскениниң соонда, 5 хүн эрткенде, (2002 чылдың август 22-ден орай эвес). Девискээр соңгулда округу.

13. Бүрүткеттинген кандидаттар дугайында медээни массалыг информация чепсектеринге дамчыдары. Бүрүткеткен соонда, 48 шак эрткенде. Девискээр соңгулда комиссиязы.

14. Албан-хүлээлгезинден хостаан дугайында дужаалдың хол үжүү салып бадыткаан хоолгазын девискээр соңгулда комиссиязынга дужаары. Бүрүткеткен соонда үш хүнден эрттирер болбас. Депшиттирген кандидаттар күрүнениң азы муниципалдыг албан черинде азы массалыг информация чепсектеринде ажалдап турарлар күш-ажыл болгаш хамааты күш-ажыл дугуржулгазы езуугаар.

15. Бүрүткеттирген кандидаттарның бүзүреттирген кижилерин томуйлаары (3-тен көвүдес бөзүреттирген кижилер). Кандидатты бүрүткөөн соонда. Бүрүткеттирген кандидаттар.

16. Бүрүткеттирген кандидаттарның бүзүреттирген кижилериниң бүрүткели. Соңгулда каттыжышкынының, соңгулда блогунун бүзүреттирген кижилерни томуйлаанының дугайында бижимел билдиришкени кирген хүнден эгелээр. Девискээр соңгулда комиссиязы.

17. Бүрүткеттирген кандидаттың бодунун кандидатуразын уштур эргезин ажылгаары. 2002 чылдың сентябрь 18-тен орай эвес. Бүрүткеттирген кандидат.

18. Соңгулда каттыжышкынының, соңгулда блогунун депшиткен кандидаттың, бүрүткеттирген кандидаттын дедир кыйгыртыр эргезин ажылгаары. 2002 чылдың сентябрь 18-тен орай эвес. Соңгулда каттыжышкыны, соңгулда блоктары.

СОҢГУЛДА МУРНУНУҢ СУРТААЛ АЖЫЛЫ

19. Соңгулда мурнунун агитациязын чорудары. Кандидаттың бүрүткеттирген хүнүнден эгелээш, 2002 чылдың сентябрь 21-ниң 0 шагынга чедир. РФ-тиң хамааттылары, бүрүткеттирген кандидаттар хейниити каттыжышкыны, соңгулда каттыжышкыны, соңгулда блоктары.

20. Агитация кыларынга ажылгаар халас парлаар парлаалга шөлүнүң ниити хемчээлин чарлаары. Соңгулдалары эрттирер дугайында албан езузу-биле чарлаанының соонда, 20 хонуктан орай эвес. ТР-ниң Хоойлужудулга 37 чүүлүнүн 1-ги пунктузунга хамааржыр МИЧ (парлаалга черлери).

21. Жеребевкага киржири-биле бижимел билдиришкенини чорудары. 2002 чылдың август 24-ке чедир. Бүрүткеттирген кандидаттар.

22. Эфирже үнериниң халас үезин үлээри-биле жеребевканы эрттирери. ТР-ниң Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутаттың бүрүткеттирген кандидаты. 2002 чылдың август 27. ТР-ниң

Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының депутаттың бүрүткеттирген кандидаты. 2002 чылдың август 27. КТРК "Тыва", бүрүткеттирген кандидаттар.

23. Телерадиоамчыдылгалар организацияларының каналдарына соңгулда мурнунун агитациязын чорудары. 2002 чылдың август 29-тан сентябрь 20-ге чедир. Бүрүткеттирген кандидаттар.

24. КТРК "Тывага" телевиз чок эфир үезин бүрүткеттирген кандидаттарга бээри. 2002 чылдың август 29-тан сентябрь 20-ге чедир ажил хүннеринде. КТРК "Тыва".

25. Телерадиоамчыдылгаларга эфир үезин ажылгаарындан ойталаанының дугайында чогуур организацияларга дамчыдары, агитация ажылын кады чорударындан ойталап турарының дугайында дыңнады. Эфир черинге үнеринге чедир 2 хүн арткан турар үеден орай эвес. Эфирже дамчыдылгага чедир 4 хонуктан орай эвес. Бүрүткеттирген кандидат.

26. Эфирже үнер үезиниң долу хемчээлиниң өртөөн шилчиткен дугайында телевиз документини кириери. Эфирже үнериниң үезинге чедир ийи хүнден эвээш эвес үе артканда. Бүрүткеттирген кандидат.

27. Халас парлаалга шөлүнүң ниити хемчээлиниң дугайында дыңнадыгларны парлаары. 2002 чылдың июль 30-ден орай эвес. Күрүнениң болгаш муниципалдыг парлаалга черлериниң редакциялары.

28. Парлаалга соңгулда мурнунун агитациязын чорудары. 2002 чылдың август 29-тан сентябрь 20-ге чедир. Бүрүткеттирген кандидаттар.

29. Халас болгаш төлевирлиг парлаалга шөлүн үлээриниң жеребевказы. Кандидаттарны бүрүткөөн соонда. Бирги неделяның дургузунда (2002 чылдың август 27-ден орай эвес). Парлаалга черлериниң редакциялары, бүрүткеттирген кандидаттар.

30. Төлевир чок парлаалга шөлүн кандидаттарга бээри. 2002 чылдың август 29-тан сентябрь 20-ге чедир. Парлаалга черлериниң редакциялары.

31. Парлаалга шөлүн ажылгаарындан ойталаанының дугайында чогуур редакцияларга дыңнады. Парлаалга чедир 5 хонуктан эвээш эвес үе артканда. Бүрүткеттирген кандидат.

32. Соңгулдалар мурнунун парлаалга материалдарының үлегерлерин, оларның белеткечилериниң болгаш чагыкчыларының дугайында дыңнадыгларны Төп соңгулда комиссиязынга чедирери. Соңгулда мурнунун агитация парлаалга материалдарын тарадып эгелээриниң мурнунда. Бүрүткеттирген кандидат.

33. Бүрүткеттирген кандидаттарның, оларның бүзүреттирген кижилериниң соңгукчулар-биле ужуражылгалар эрттиреринге хереглээр чер дилээн билдиришкенини өөренип көөрү. Оларны киргениниң соонда үш хүн соонда. Күрүнениң күүсекчи эрге-чагырга органнары, тус чер бот-башкарылга органнары болгаш бүдүрүлгелер, организациялар, албан черлери.

(Уланчызы 4-кү арында).

Кызыл хоорайның 9 сонгулда округтарының талазы-биле Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутаттарының катап сонгулдаларын эрттирер дугайында 2002 чылдың июль 4 №119/557

Кызыл хоорай

"Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутаттарының сонгулдаларының дугайында" Тыва Республиканың Хоойлузунун 61 чүүлүнге дүүштүр Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. Кызыл хоорайның Ленинград № 2, Аныяктар № 3, Май бири № 4, Тудугжу № 5, Чехов № 8, Автоорук № 9, Калинин № 10, Москва № 11, Лопсанчап № 12 сонгулда округтарының талазы-биле Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутаттарының катап сонгулдаларын 2002 чылдың декабрь 1-де эрттирер.

2. Бо доктаалды "Шын" болгаш "Тувинская правда" солуннарга парлаар.

Кызыл хоорайның Төлээлекчилер хуралының депутаттарының немелде сонгулдаларын эрттирер дугайында

2002 чылдың июль 4 № 119/558

Кызыл хоорай

Тус черниң бот-башкарылга органынга Тыва Республиканың хамаатыларының сонгуур болгаш сонгулар хамааты эргелерин боттандыра сорулга-биле, "Россия Федерациязының хамаатыларының сонгуур эргелеринин кол магадылалдарының болгаш референдумга киржир эргелер дугайында" Федералдыг хоойлунун 59 чүүлүнүн 7 пунктузунга база "Тыва Республиканың тус черде Төлээлекчилер хуралдарының депутаттарының сонгулдаларының дугайында" Тыва Республиканың Хоойлузунун 51 чүүлүнге дүүштүр (ук Хоойлуну 1997 чылдың ноябрь 19 хүлээп алган) Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязының доктаадыры болза:

Кызыл хоорайның Төлээлекчилер хуралының депутаттарының бүрүн эргелеринин хуусаа бетинде дүшкени-биле Кызыл хоорайның Төлээлекчилер хуралының депутаттарының немелде сонгулдаларын 2002 чылдың декабрь 1-де дараазында округтарга эрттирер:

Калинин № 22 сонгулда округу
Ленинград № 1 сонгулда округу
Оң талакы эрик—2 № 28 сонгулда округу.

Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязының даргазы

Ш.Ч. МОНГУШ

Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязының секретары
Л.Ы. КАРА-САЛ

(Эгези 3-кү арында)

34. Сонгулдалар-биле холбашкан хейниити санал-оналдарның түңнелдерин, баш удур даап бодаашкынарның, өске-даа шинчилелдерин, МИЧ-ке парлап, чарлаарын хорууру. 2002 чылдың сентябрь 19-тан эгелеп (Телерадио дамчыдылгалар организациялары, парлапга черлеринин редакциялары).

35. Сонгулда участогу бүрүзүнүн девискээринге сонгулда мурнунун парлапга агитациязын чорудары-биле тускай черлерни үндүрүп бээри. 2002 чылдың август 23-тен орай эвес. Девискээр сонгулда комиссияларының саналдааны-биле тус чер бот-башкарылга органнары.

СОНГУЛДАЛАРНЫ АКШАЛАНДЫРАРЫ

36. Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязынче сонгулдалар эрттирер акша-төгеришти шилчидери. Сонгулдаларны эрттирер дугайында шийтпирни парлаанындан бээр он хонук иштинде. Тыва Республиканың Саң-хөө яамызы.

37. Девискээр сонгулда комиссияларынга сонгулдаларны эрттирери дээш акша-төгеришти шилчидери. ТР-ниң Төп сонгулда комиссиязы.

38. Сонгулда фондурларын ажыдары-биле кандидаттарның тускай сонгулда агар саннарын ажыдары. Ук кандидатты депшиттирген дугайында Төп сонгулда комиссиязынга дыңнаткан соонда, бүрүткедиринге чедир 5 хонуктан орай эвес үеде.

БҮРҮТКЕТКЕН КАНДИДАТТАРНЫ САҢ-ХӨӨ ОТЧЕДУ

39. Бирги саң-хөө отчету. Регистрация эртер документилер-биле кады эккээр. Кандидаттар. Бадылаашкынга чедир 5 хонуктан орай эвес, 10 хонук эрте эвес үеде ийги саң-хөө отчетун дужаар. 2002 чылдың сентябрь 16-дан орай эвес, сентябрь 12-ден эрте эвес. Бүрүткел эрткен кандидаттар. Түңнел саң-хөө отчету. Сонгулдаларның ниити түңнелин албан езузу-биле чарлаанының соонда 30 хонуктан орай эвес. Кандидаттар болгаш бүрүткеттинген кандидаттар.

40. Сонгулдаларны эрттиреринге болгаш белеткээринге республика бюджетинден хөрөңгини чарыгдананының болгаш киригениниң дугайында саң-хөө отчеттарын девискээр сонгулда комиссияларынга дужаары. Бадылаашкын хүнүнден 10 хонуктан орай эвес. Участоктарының сонгулда комиссиялары.

41. Хуусаа бетинде сонгулдалар эрттиреринге, белеткээринге республика бюджетинин хөрөңгизин чарыгдананының болгаш киригениниң дугайында саң-хөө отчеттарын ТР-ниң Төп сонгулда комиссиязынче дужаары. Сонгулда округунга сонгулдаларның түңнелдерин албан езузу-биле чарлаан хүнүнден 30 хонуктан

орай эвес. Девискээрлерниң сонгулда комиссиялары.

42. Сонгулдаларны эрттиреринге болгаш белеткээринге үндүрген республика бюджетинин хөрөңгизин чарыгдананының болгаш киригениниң дугайында саң-хөө отчетун ТР-ниң Улуг Хуралынче дужаары. Сонгулдаларның ниити түңнелдеринин албан езузу-биле чарлаанының хүнүнден 2 айдан орай эвес. ТР-ниң Төп сонгулда комиссиязы.

43. Тускай сонгулда счеттуг турган бүрүткеттирген кандидаттарның болгаш кандидаттарның чарыгданан болгаш кириген хөрөңгизинин дугайында дыңнадылгаларны девискээр сонгулда комиссияларынга дужаары. Үш хүнде чаңгыс катап, бадылаашкын хүнүнге чедир 10-дан эвээш, неделяда бир катап. Россия Федерациязының Ажаалда банкызының салбыры.

44. Сонгулда фондурларының хөрөңгизин чарыгдананының болгаш киригениниң дугайында массалыг информация чепсектеринин дыңнадылгаларын дужаары. 2002 чылдың сентябрь 22-ге чедир ийи неделяда чаңгыс катап. Девискээрнин сонгулда комиссиязы.

45. Республика бюджетинче орулга кылдыр кирген ээзинин ады чок өргүлдерниң санаашкыны. Тускай сонгулда счедунче кири санаттырган хүнүнден 10 хонуктан орай эвес. Бүрүткеттирген кандидаттар болгаш кандидаттар.

46. Массалыг информация чепсектеринде бүрүткеттирген кандидаттарның саң-хөө отчеттарының хоолгаларын дамчыдары. Оларны алган соонда беш хонук иштинде. Девискээрнин сонгулда комиссиязы.

47. Шилчип келген акша-хөрөңгиден сонгулда фондунун чарыгдаттынмаан акша-хөрөңгизин девискээр сонгулда комиссиязынче эгидери. 2002 чылдың октябрь 23-тен орай эвес. Республика хоойлузунун 48-ки чүүлүнүн 2-ги пунктузунда айыттырган таварылгада бүрүткеттирген кандидаттар.

48. Сонгулдалар фондурларынга үндүрген бюджет хөрөңгизин эгидеринин хемчээлиниң дугайында республика хоойлузунун 48-ки чүүлүнүн 2-ги пунктузунга хамааржып турар бүрүткеткен кандидаттарның дыңнадылгалары. Сонгулдаларның ниити түңнелин албан езу-биле чарлаан хүнүнден үш хүнүнден орай-тавайн. Девискээр сонгулда комиссиязы.

49. Бүрүткеттирген кандидаттарның болгаш кандидаттарның сонгулда фондурларында тускай сонгулда счедунда арткан акша-хөрөңгини республика бюджетинче орулга кылдыр шилчидер. 2002 чылдың октябрь 23-тен орай эвес. Россия Федерациязының Ажаалда банкызының салбыры.

50. ТР-ниң Төп сонгулда комиссиязының агар санынче республика бюд-

жетинин хөрөңгизин эгидер. 2002 чылдың сентябрь 22-ден орай эвес. Эвени эгидерин хүлээнген билдиришкни кириген болза, 48-ки чүүлүнүн 4-кү пунктузунда негелдени күүсетпээнде, 48-ки чүүлүнүн 2-ги пунктузунга таварышпаан бүрүткеттирген кандидаттар.

БАДЫЛААРЫ БОЛГАШ СОНГУЛДАЛАРНЫ ИЛЕРЕДИРИ

51. Сонгулда бюллетениниң формазын бадылаары. 2002 чылдың август 22-ден орай эвес. ТР-ниң Төп сонгулда комиссиязы.

52. Сонгулда бюллетеньнерин болгаш оларның санын белеткээринин чурумун бадылаары. 2002 чылдың август 17-ден орай эвес. ТР-ниң Төп сонгулда комиссиязы.

53. Орус болгаш тыва дылдарга бадылаарына сонгулда бюллетеньнеринин текстерин бадылаары. 2002 чылдың август 27-ден орай эвес. Девискээр сонгулда комиссиязы.

54. Сонгулда бюллетеньнерин белеткээри. 2002 чылдың август 29-тан орай эвес. ТР-ниң Төп сонгулда комиссиязы.

55. Сонгулда бюллетеньнерин дамчыдары: девискээр сонгулда комиссияларына. 2002 чылдың сентябрь 1-ден орай эвес. ТР-ниң Төп сонгулда комиссиязы. Сонгулда участоктарының комиссияларына. 2002 чылдың сентябрь 18-тен орай эвес. Девискээр сонгулда комиссиялары. Сонгулда участоктарының комиссиялары.

56. Сонгулдаларны болур черин, үезин сонгукчуларга дыңнадыры. 2002 чылдың сентябрь 1-ден орай эвес. Сонгулда участоктарының комиссиялары.

57. Хуусаа бетинде бадылаашкынарны чорудары: девискээр сонгулда комиссияларының бажыңына. 2002 чылдың сентябрь 7-ден 17-ге чедир. Девискээр сонгулда комиссиялары. Сонгулда участоктарының бажыңына 2002 чылдың сентябрь 19-тан 21-ге чедир. Сонгулда участогунун комиссиязы.

58. Бадылаары 2002 чылдың сентябрь 22-де тус чер шагы-биле 8.00 шактан 22.00 шакка чедир.

59. Бадылаашкынарның түңнелдеринин дугайында протокол тургузары болгаш сонгулда участогунга сонгукчуларның үннерин санаары. Бадылаашкынар үезинин төнгени-биле. Сонгулда участоктарының комиссиязы.

60. Таблица болгаш протокол тургузары, девискээрге эрткен сонгулдаларның түңнелин тодарыдыры. 2002 чылдың сентябрь 25-тен орай эвес. Девискээр сонгулда комиссиязы.

61. Сонгулдаларның түңнелин тургузары. 2002 чылдың октябрь 2-ден орай эвес. ТР-ниң Төп сонгулда комиссиязы.

62. Сонгулдаларның түңнелдерин массалыг информация чепсектери дамчыштыр албан езузу-биле чарлаары. Бадылаашкынар соонда бир айдан орай эвес. ТР-ниң Төп сонгулда комиссиязы.

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының болгаш Хоойлужудулга палатазының депутаттарының катап сонгулдаларын 2002 чылдың декабрь 1-де белеткээр болгаш эрттирер талазы-биле хемчеглерниң календарьлыг планының дугайында

2002 чылдың июль 4

№ 119/560

Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. Кызыл хоорайның болгаш Кызыл кожуунун девискээр болгаш участок сонгулда комиссияларының бүрүн эргелерин узаткаш, Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палата-

зының болгаш Хоойлужудулга палатазының депутаттарының катап сонгулдаларын белеткээр болгаш эрттирер талазы-биле хемчеглерниң календарьлыг планын бадылаар.

2. Планның күүселдези дээш контроль чорударын Тыва Республиканың Төп

сонгулда комиссиязының секретары Л.Ы. Кара-Салга дагзыр.

Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязының даргазы Ш.Ч. МОНГУШ

Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязының секретары Л.Ы. КАРА-САЛ

3. Бо доктаалды "Шын" болгаш "Тувинская правда" солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязының 2002 чылдың июль 4-те № 119/560 доктаалы-биле бадылаан.

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының болгаш Хоойлужудулга палатазының депутаттарының катап сонгулдаларын белеткээр болгаш эрттирер талазы-биле хемчеглерниң КАЛЕНДАРЬЛЫГ ПЛАНЫ

Кызыл хоорай. Катап сонгулдаларның болур хүнү — 2002 чылдың декабрь 1.

СОНГУКЧУЛАРНЫ ДАҢЗЫЗЫН ТУРГУЗАРЫ

1. Девискээр сонгулда комиссияларында сонгукчуларның дугайында, а бир эвес сонгукчуларның даңзызын участок сонгулда комиссиязы тургускан болза, чогуур участок сонгулда комиссияла-

рынга медээлерниң даңзызын кириери. 2002 чылдың октябрь 21-ден орай эвесе кириер. Күүседир черлер — муниципалдыг тургузугун удуртукчусу азы тус чер бот-башкарылгазының төлээлелге органының төлээлеткен кижизи азы шериг кезектеринин командирлери, азы сонгукчулар

түр кээп турар албан черлеринин удуртукчулары күүседир.

2. Сонгукчуларның даңзызын 2 экземплярга тургузары. 2002 чылдың ноябрь 4-тен орай эвесе. Девискээр сонгулда комиссиялары.

3. Сонгукчуларның түр кээп турар

черлеринге тургускан сонгулда участоктарына сонгукчулар даңзызын тургузары. 2002 чылдың ноябрь 30-ден орай эвесе. Чогуур участок сонгулда комиссиялары.

4. Сонгукчулар даңзызының бирини экземплярын участок сонгулда комиссия-
(Уланчызы 5-ки арында).

ларынга дамчыдып бээри. 2002 чылдың ноябрь 5-тен орай эвесте. Девискээр сонгулда комиссиялары.

5. Соңгукчулар даңзызын соңгукчуларга таньштылары-биле база немелде тодарадыглар кириери-биле бээри. 2002 чылдың ноябрь 10-дан орай эвесте. Участок сонгулда комиссиялары.

6. Хынаан болгаш тодараткан даңзыларга ат салыры. 2002 чылдың ноябрь 30-ден орай эвесте. Участок сонгулда комиссиялары.

КАНДИДАТТАРНЫ ДЕПШИДЕРИ БОЛГАШ БҮРҮТКЭЭРИ

7. Эгелекчиден (эгелекчилерден) кандидатты депшиткен дугайын девискээр сонгулда комиссияларына дыңнадыры. Катап сонгулда дугайында шийтпирни албан езузу-биле парлаан хүнден эгелээр. Эгелекчи (эгелекчилер) дыңнадыр.

8. Сонгулда каттыжышкынынын, сонгулда блогунуң хуралына (конференциязынга) кандидатты депшиткен дугайында шийтпирни хүлээп алыры, ону ТР-ниң Төп сонгулда комиссиязынга кириери. Катап сонгулда дугайында шийтпирни хүлээп алыры азы сонгулда блогун бүрүткээрден ойталаары. Чогуур документилерни кирирген соонда. ТР-ниң Төп сонгулда комиссиязы.

9. Тыва Республиканың Хоойлузунуң 29 чүүлүңгө дүүштүр кандидатты деткири-биле соңгукчуларның ат салышкынын чыыры. Документилерни хүлээп алган дугайында сонгулда комиссиязынын бадыткаашкынын берген хүнден. РФ-тиң назы четкен хамаатылары.

10. Кандидаттарны бүрүткээри-биле документилерни девискээр сонгулда комиссиязынга кириери. 2002 чылдың октябрь 26-да тус черни-биле 18 шактан орай эвесте. Кандидаттар, сонгулда каттыжышкынынын, блоктарынын төлээлеткен кижилери.

11. Кандидаттарны бүрүткээри-биле документилерни девискээр сонгулда комиссиязынга кириери. 2002 чылдың октябрь 26-да тус черни-биле 18 шактан орай эвесте. Кандидаттар, сонгулда каттыжышкынынын, блоктарынын төлээлеткен кижилери.

12. Кандидатты бүрүткээр азы бүрүткээрден ойталаар дугайында шийтпирни хүлээп алыры. Чогуур документилерни кирирген соонда 5 хүнден орай эвесте (2002 чылдың октябрь 31-ден орай эвесте). Девискээр сонгулда комиссиялары.

13. Бүрүткээр кандидаттарның дугайында медээлерни массалыг информация чепсектеринге дамчыдып бээри. Бүрүткээр соонда 48 шак дургузунда. Девискээр сонгулда комиссиялары.

14. Албан-хүлээлгелерин күүседиринден хостаан дугайында дужалдың (айтышкынын) бүзүреткен хоолгазын девискээр сонгулда комиссиязынга кириери. Бүрүткээр соонда үш хүнден орай эвесте. Бүрүткеткен, күрүне азы муниципалитет албанында турар азы күш-ажыл азы хамааты күш-ажыл керээзи-биле ажылдап турган бүрүткеткен кандидаттар.

15. Бүрүткээр кандидаттарның бүзүреткен кижилерин томуйлаары (бүзүреткен үш кижиден ашпас). Кандидатты бүрүткээр соонда бүрүткээр кандидаттар.

16. Бүрүткээр кандидаттарның бүзүреттирген кижилерин бүрүткээри. Бүзүреттирген кижилерни томуйлаар дугайында сонгулда каттыжышкынынын, блогунуң бижимел билдиришкени кирген соонда. Девискээр сонгулда комиссиялары.

17. Бүрүткеткен кандидаттың бодунуң кандидатуразын дүжүрер эргезин хандыры. 2002 чылдың ноябрь 27-ден орай эвесте. Бүрүткеткен кандидаттар.

18. Бүрүткээр кандидатты дедир кыйгыртыр дугайында сонгулда каттыжышкынынын, блогунуң эргелерин хандыры. 2002 чылдың ноябрь 27-ден орай эвесте. Сонгулда каттыжышкынынын, блоктары.

СОҢГУЛДА МУРНУНУҢ СУРТААЛ АЖЫЛЫ

19. Сонгулда мурнунуң агитациязын чорудары. Кандидатты бүрүткээр хүнден болгаш 2002 чылдың ноябрь 30-де тус черни-биле 10 шакка чедир. РФ-тиң хамаатылары, бүрүткеткен кандидаттар, хей-ниити каттыжышкынынын, сонгулда блоктары.

20. Агитация чорудар сорулга-биле

парлалга шөлүн халас берген ниити хемчээлди дыңнадып парлаары. Соңгукчуларны эрттирер дугайында албан езузунуң шийтпирни парлаан соонда 20 хүнден орай эвесте. ТР-ниң Хоойлузунуң 37 чүүлүнүн 1 пунктузунга хамааржыр массалыг информация чепсектери.

21. Дугаар тударына киржири-биле бижимел чагыгларны кириери. 2002 чылдың ноябрь 1-ге чедир. Бүрүткеткен кандидаттар.

22. Халас эфир шагын хуваары-биле дугаар тудары.

Тыва Республиканың Улуг Хуралынын Хоойлужудулга палатазынга бүрүткеткен кандидаттар 2002 чылдың ноябрь 5-те;

Тыва Республиканың Улуг Хуралынын Төлээлекчилер палатазынга бүрүткеткен кандидаттар 2002 чылдың ноябрь 5-те.

23. Телерадио дамчыдылгач организацияларынын каналдарына сонгулда мурнунуң агитациязын чорудары. 2002 чылдың ноябрь 11-ден 29-ка чедир, ажыл хүннеринде. Бүрүткеткен кандидаттар.

24. КТРК "Тыва" каналдарга халас эфир шагын бүрүткээр кандидаттарга бээри. 2002 чылдың ноябрь 11-ден 29-ка чедир, ажыл хүннеринде. КТРК "Тыва".

25. Эфир шагын ажыглаарындан ойталаар дугайын чогуур телерадио дамчыдылгач организацияларына дыңнадыры. Эфирже үнеринге чедир ийи хүнден орай эвесте. Кады кылгыр агитация ажылдарына киржиринден ойталаар дугайын — эфирже дамчыдылгач үнеринге чедир 4 хүнден орай эвесте. Бүрүткээр кандидаттар дыңнадыр.

26. Эфир шагын өртөөн долу хемчээлге төлөөн акшаны шилчткенинин дугайында документини кириери. Эфир шагын берген хүнге чедир ийи хүнден орай эвесте. Бүрүткеткен кандидаттар.

27. Халас парлаалга шөлүнүң хемчээлиниң дугайында медээлерни парлаары. 2002 чылдың октябрь 8-тен орай эвесте. Күрүне болгаш муниципалитет парлаалга редакциялары.

28. Парлалга черлеринге сонгулда мурнунуң агитациязын чорудары. 2002 чылдың ноябрь 7-ден 29-ка чедир. Бүрүткеткен кандидаттар.

29. Халас болгаш өртектиг парлаалга шөлүн хуваар сорулга-биле дугаар тудары. Кандидаттарны бүрүткээри доозулган соонда неделя дургузунда (2002 чылдың ноябрь 5-тен орай эвесте). Редакциялар чорудар.

30. Бүрүткээр кандидаттарга халас парлаалга шөлүн бээри. 2002 чылдың ноябрь 7-ден 29-ка чедир. Редакциялар.

31. Парлалга шөлүн ажыглаарындан кандидаттарның ойталаанын чогуур редакцияларга дыңнадыры. Парлаар хүнге чедир 5 хүнден орай эвесте. Бүрүткеткен кандидаттар.

32. Сонгулда мурнунуң парлаалга материалдарын, медээлерин кылыр черлерин, чагыкчыларның дугайында майык хевирлерни ТСК-га кириери. Сонгулда мурнунуң парлаалга материалдарын тардырынга чедир. Бүрүткеткен кандидаттар.

33. Бүрүткээр кандидаттарның, оларның бүзүреттирген кижилериниң соңгукчулар-биле ужуражылгаларын эрттирер бажынарны бээр дугайында билдиришкенини чугаалажып көөрү. Оларны берген хүнден үш хүн дургузунда. Күрүнениң күүсекчи эрге-чагырга органнары, тус чер бот-башкарылганын органнары болгаш бүдүрүлгелер, организациялар, албан черлери (шериг кезектеринден аңгыда).

34. Хей-ниити бодалынын, сонгулда түннелдериниң баш удур көрүүшкүннериниң, өске-даа шинчилелдериниң сонгулда халас болгаш парлаалга МИЧ-ке парлап (чонга чарлаарын) хорууру. 2002 чылдың ноябрь 28-ке чедир. Телерадио-дамчыдылгач организациялары, парлаалга черлери, ону парлаар организациялар, бүдүрүлгелер.

35. Сонгулда участок бүрүзүңгө парлаалганың сонгулда мурнундагы агитация материалдарын тургузар тускайлаан черлерни үзүп бээри. 2002 чылдың октябрь 2-ден орай эвесте. Девискээр сонгулда комиссияларынын сүмелээнин езуугаар тус черни бот-

башкарылга органнары боттандыраар.

СОҢГУЛДАЛАРНЫ АКШАЛАНДЫРАРЫ

36. Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязынче соңгукчуларны эрттиреринге хөреңгини шилчидип бээри. Соңгукчуларны эрттирер дугайында шийтпирни албан езузу-биле парлаан соонда он хүн иштинде. Тыва Республиканың Саң яамызы.

37. Соңгукчуларны эрттирери-биле девискээр сонгулда комиссияларынче хөреңгини шилчидери. Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязын акшаландырган соонда. ТР-ниң Төп сонгулда комиссиязы.

38. Сонгулда фондунуң тургузары-биле соңгукчуларны тускай агар саннарын кандидаттарның ажыдары. Кандидатты депшиткен дугайында девискээр сонгулда комиссиязынын дыңнадынынын соонда, ыңчалза-даа документилерни бүрүткээри-биле кирирген хүнден 5 хүнден орай эвесте.

КАНДИДАТТАРНЫҢ, БҮРҮТКЭЭН КАНДИДАТТАРНЫҢ САҢ-ХӨӨ ДОКУМЕНТИЛЕРИНИ КИРИЕРИ

39. Бирги саң-хөө отчету. Бүрүткээринге эргежок чугула документилерни кириери-биле кады. Кандидаттар. Ийги саң-хөө отчетун бадылаашкынар хүнүңгө чедир 10 хүнден эрте, 5 хүнден орай эвесте. 2002 чылдың ноябрь 21-ден эрте, 25-тен орай эвесте. Бүрүткеткен кандидаттар.

Түннел саң-хөө отчетун соңгукчуларның ниити түннелдерин албан езузу-биле парлаан соонда, 30 хүнден орай эвесте.

40. Сонгулда белеккээри болгаш эрттирери-биле республика бюджетинден кирген болгаш чарыгдан хөреңгиниң дугайында саң-хөө отчетун девискээр сонгулда комиссияларына кириери. Бадылаашкын соонда 10 хүнден орай эвесте. Участок сонгулда комиссиялары.

41. Хөреңгиниң киргениниң болгаш оларны чарыгдан хөреңгиниң дугайында саң-хөө отчеттарын Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязынга кириери. Хуусаа бетинде соңгукчуларны белеккээри болгаш эрттирери-биле республика бюджетинден үзүп берген хөреңгиниң киргениниң болгаш чарыгдан хөреңгиниң дугайында саң-хөө отчеттарын Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязынга кириери. Сонгулда округунга соңгукчуларның түннелдерин албан езузу-биле парлаан хүнден 30 хүнден орай эвесте. Девискээр сонгулда комиссиялары.

42. Сонгулда белеккээри болгаш эрттирери-биле республика бюджетинден берген хөреңгиниң киргениниң, чарыгдан хөреңгиниң дугайында саң-хөө отчетун Тыва Республиканың Улуг Хуралына кириери. Сонгулда дугайында ниити түннелдерин албан езузу-биле парлаан соонда 2 айдан орай эвесте. Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязы.

43. Кандидаттарның, бүрүткээр кандидаттарның тускай сонгулда агар саннарына кирген болгаш чарыгдан хөреңгиниң дугайында медээлерни девискээр сонгулда комиссияларына кириери. Неделяда бир удаа, а бадылаашкын хүнүңгө чедир 10 хүнден эвээш эвесте, үш операция хүнүңгө бир удаадан эвээш эвес. РФ-тиң Ажаалга банкызынын салбыры.

44. Сонгулда фондунуң кирген болгаш чарыгдан хөреңги дугайында медээлерни МИЧ-ке кириери. 2002 чылдың декабрь 1-ге чедир ийи неделяда бир катап. Девискээр сонгулда комиссиялары.

45. Республика бюджетиниң орулгазынче ат салбайн кирирген акшаны шилчидери. Сонгулда дугайында тускай агар саннарына оларның кирген хүнүңгө 10 хүнден орай эвесте. Кандидаттар, бүрүткеткен кандидаттар.

46. Бүрүткеткен кандидаттарның саң-хөө отчеттарын МИЧ-ке дамчыдып бээри. Оларны алган хүнден 5 хүн дургузунда. Девискээр сонгулда комиссиялары.

47. Сонгулда фондундан чарыгдан акша-хөреңгини девискээр сонгулда комиссиязынын эгидери. 2003 чылдың

январь 2-ден орай эвесте. Республика Хоойлузунуң 48 чүүлүнүн 2 пунктузунда айткан таварылгада бүрүткээр кандидаттар.

48. Республика Хоойлузунуң 48 чүүлүнүн 2 пунктузунга хамааржыр бээр бүрүткеткен кандидаттарның оларның сонгулда фондунуң бюджет хөреңгини эгиткениниң дугайын дыңнадыры. Сонгулда дугайында ниити түннелдерин албан езузу-биле парлаан соонда үш хүн дургузунда. Девискээр сонгулда комиссиялары.

49. Кандидаттарның, бүрүткеткен кандидаттарның сонгулда фондунуң артка бюджет акша-хөреңгини республика бюджетиниң орулгазынче шилчидери. 2003 чылдың январь 2-ден орай эвесте. РФ-тиң Ажаалга банкызынын салбыры.

50. Республика бюджетиниң акша-хөреңгини Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязынын агар санынче шилчидери (эгидери). 2003 чылдың декабрь 1-ден орай эвесте. 48 чүүлүнүн 2 пунктузунга хамаарышпас болгаш 48 чүүлүнүн 4 пунктузунун негелделерин күүсетпээр бүрүткеткен кандидаттар, бир эвес олар өрени дедир эгидер хүлээлге ап, хууда билдиришкени кирирген болза.

БАДЫЛААШКЫНАР БОЛГАШ СОҢГУЛДАЛАРНЫ ТОДАРАДЫРЫ

51. Сонгулда бюллетеньнериниң хевирлерин бадылаары. 2002 чылдың октябрь 31-ге чедир. Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязы.

52. Сонгулда бюллетеньнерин белеккээринин чурумун, оларның санын бадылаары. 2002 чылдың октябрь 26-дан орай эвесте. Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязы.

53. Тыва болгаш орус дылдарга бадылаар сонгулда бюллетеньнериниң сөзүглелин бадылаары. 2002 чылдың ноябрь 5-тен орай эвесте. Девискээр сонгулда комиссиязы.

54. Сонгулда бюллетеньнерин белеккээри. 2002 чылдың ноябрь 7-ден орай эвесте. Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязы.

55. Сонгулда бюллетеньнерин дамчыдып бээри.

Девискээр сонгулда комиссияларынче 2002 чылдың ноябрь 10-дан орай эвесте. Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязы.

Участок сонгулда комиссияларынче 2002 чылдың ноябрь 27-ден орай эвесте. Девискээр сонгулда комиссиялары, участок сонгулда комиссиялары.

56. Бадылаашкынар кылыр үе-шакты болгаш черин соңгукчуларга дыңнадыры. 2002 чылдың ноябрь 10-дан орай эвесте. Участок сонгулда комиссиялары.

57. Хуусаа бетинде бадылаарын чорудары: девискээр сонгулда комиссиязынын турар бажынынга 2002 чылдың ноябрь 16-дан 26-га чедир. Девискээр сонгулда комиссиялары.

Участок сонгулда комиссияларынын турар бажынынга 2002 чылдың ноябрь 28-тен 30-ге чедир. Участок сонгулда комиссиялары.

58. **БАДЫЛААШКЫНАР 2002 ЧЫЛДЫН
ДЕКАБРЬ 1-ДЕ ТУС ЧЕРНИ-БИЛЕ 8.00
ШАКТАН 22.00 ШАККА ЧЕДИР БОЛУР.**

59. Сонгулда участоктарына соңгукчуларның бадылаашкынын санаары болгаш бадылаашкынын түннелдериниң дугайында протоколдарны тургузары. Бадылаашкынын үе-шагы эрткен соонда. Участок сонгулда комиссиялары.

60. Чогуур девискээрлерге сонгулда дугайында түннелдерин тодарадыры, протоколдарны болгаш ниити таблицаны тургузары. 2002 чылдың декабрь 4-тен орай эвесте. Девискээр сонгулда комиссиялары.

61. Сонгулда дугайында түннелдерин үндүрери 2002 чылдың декабрь 11-ден орай эвесте. Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязы.

62. Сонгулда дугайында түннелдерин массалыг информация чепсектеринге албан езузу-биле парлаары. Бадылаашкынар соонда 1 айдан орай эвес хуусаада. Тыва Республиканың Төп сонгулда комиссиязы.

Мал оору — бачыттыг аарыг

Ээ мен деп билишкни барда, одар-белчирилер калбарар, хонаш-турлаглар немежир. Ооң бир көскү чокээ болза, Өвүр — Торгалыгга Бүрбү Донгактың мал ажылыгче 1992 чылда хойжу болуп шылчээни.

Бүрбү Төмүрович Донгак чер-чуртунда сураглыг, бедик ат-алдарлыг кижжи. Хурешке боду, чарышка аьды эртер чораан. Суму, кожуун хурештеринге удаа-дараа шүглүп турган. Республика хурешкеге кожууннун адын алдарлыг-биле тудуп, үжүүр былаажып, шаңналдыг черлерни аныянда ээлеп чораан.

— 1995 чыл торгалыгжыларга эң берге болган — деп, ол сагынды.

Совхоз биче кооперативтер кылдыр чарылгаш, кол фондунуларын, малының бажын, материал-техниктиг курлавырын хөлчок кызырган. Бүрбү Донгак будулгаазынын чылдарда чүгле кыштаанга эвес, чазаг, чайлаг, күзег бүрүзүнге бажыңнар тудуп, мал чеми

өстүрер сугат шөлдерин ажыгталга кыргеш, малының бажын акша орнунче чорударын болдурбайн барган.

Шак ыңдыг кижиге удуртулга, суму хамаарылгазын хүндүткел-биле көргүзүп, үзүүшкүн үезинде коданан чүгле төрүвес башты, чаш малды үзүп берип турган. Ынчангаш бир кодан төрүүр малын «Торгалыг» күрүне каттышкан бүдүрүлгеге камгалап арттырып берген хойжуларның бирээзи.

Малчының кыштаа Моол-биле кызыгаар чоогунун тыва участогундан ырак эвесе. Мал оору кызыгаар өттүр, ары болгаш өвүр талалардан база кээп турар. Ынчалза-даа малчын мал ээзи деп быжыг туружу-биле бергелерни ажып келген. Мал оорунун кайда-даа калчаарап турарының дугайында бөлүк чагааларны парлап үндүрдүвүс.

«ШЫННЫҢ» КӨДЭЭ АЖЫЛ-АГЫЙ КИЛДИЗИ.

САЛГАЛЫ ТҮРЕГДЕЛДИ КӨӨР

Оор кижжи чүну-даа камнава: эт-сеп-даа, идик-кеп, аш-чем, мал-даа оларга улуг олча ышкаш сагындырар. Оор херек кылган кижжи — чоннун каргыш-човулаңын, хомудалын, караанын чажын эдилээр апаар. Алдыы оранга-даа баарга, оларны хүлээп алыр чер чок, оларның оорлап алган малы ыглап, коргуп турар.

Бо чазын Чоза бажында аалдар 60 ажыг инээн оорлаткан. Ол инектерниң өскүс калган чаш бызаалары ыглажып арткан. База-ла чоокта чаа тайгага, Улаатай бажынга инек кадарып чораан бичии оолдарның аскырын былаап аппараттар кижжи та кандыг чүвеге таварышкан. Чүге дизе ол аскырын челинде камгалал бар болгай. Кижиниң малының эзер-чүгени-даа болза, өртектиг болдур ийин. Соп чипкен суг болза, ол коргунчуг багай чүвеге таварышкан турар ужурулуг. Шаанда мээң кырган ада-иемниң малының ыдыын ол хем уунда шыгжап каан. Ынчангаш Улаатайдан мал

оорлаан кижжи анаа үнмес ужурулуг.

Шаанда тыва кижжи көже берген чуртунун одунун орнун безин баспайн, оюп эртер, өөнүн орнун арыглап каар турган. Ында база ужур бар турган-на боор. 1992 чылда инектерим чидиргеш, каргыш-чатка-даа салбаан мен, ынчалза-даа инектеримни алган оорлар боттарының үүлезин эдилээр дээр чораан. 2000 чылда база бурган хүнүнде төрөөн улуг инээмни оор алган, бодум безин соп чириден дидинмейн, лама башкыларга ном номчудуп тургаш айлап алыр бодап турган мен. Ынчалза-даа оомну өске кижилер четтирипкен. Оон олчаан-на бодап олурамынга, мээң бичии-даа чүвемге дегген кижим орта үнмес боор чораан. Малдың ээзи кижжи өдээнде малының эрги, чаа сан-биле кандыг хүнде төрөөнни билип ап чоргу дег чүве-дир. Шаанда мээң Кудуп Дарган дээр кырган-ачамның кадакта чыпшыр илип каан беш чүзүн малының ыдыын ачам хаяда шыгжап каанын бичиимде көргөн хиремде, ам-

даа утпайн сактып чоруур мен.

Ыдыктап каан мал өдээнге өске аалдан мал каттыжа бээрге, ээзи чарып аппаарга-даа, ол мал катап маңнап келир. Ол ынчан кырган-авам «думчуу солчу берген, хоржок-тур» дээш бодунун малын орнунга тудуп бээр турган. А ол маңнап келген малга кым-даа дегбес, коданга боду чайгаарла ижигип турумчуй бээр. Сактып чоруурумга, кырган-авам улуг халтыг ээренниг база турган. Боду хам-даа эвес, кырган-ачамның шевери-ле кончуг. Ынчангаш Улаатай — мал ыдыктыг чер дээрзин билер мен.

Сөөлгү үеде оорлар мырыңай өдөктөн былаап, хунаап ап турары чажыт эвес-ле болгай. А олар ырактан кайыын-даа келбээн, боттарывыстың-на чоок, билиривис кижилер болур. Малдың ээзин, ооң кааа оытаарын билер кижилер-дир. Оорланып тургаш байып алган кижиниң эт-севи-даа, машина-балгады-даа дөмей-ле сөөлүнде барып хүл дег, хадый бээр. Ынчангаш черле сарыг шажынның угаадын сагып, оорланырының орнунга

ажы-биле диленип-ле чорааны дээр эвеспе?

Бо векте бистиң чуртувуска оор кижжи турбас, оларның когу үстүп, чидер үези келген, ону база бодаза эки. Хүнүн бодап чурттаарын утупкаш, келир үеде ажы-төлүн бодап, салгалынга чаагай үүледен арттырар дээш ажылдап, чурттаар үе келген. Чер четпес кырган шываганчының өдөөн карарткаш, сөөлгү инээн аппаарга-даа, ол анаа амырап олурбас, дөмей-ле оорларның когу үзүлүн, хүлү хадызын, чурту карарып, өлүп төнеринге чедир карганып олурар.

Оорлар хүнүнде билдиртпейн, эки чурттап олурза-даа, кедизинде ажы-төлүнге, салгалынга багай чүвени, пар кара сагышты арттырып чоруурун билбейн чоруурлары хомуданчыг-дыр. Дөмей-ле арткан салгалы түрегделди көөр апаар. Ынчангаш баштыг кижилер болзунарза, боданыңар оорлар, оорлаарын шегледирер!

Тамара БАДЫ-СУУР.

Өвүр кожуун.

«ЧӨПТҮГ ШЫННЫ БИСКЕ КЫМ ТУРГУЗУП БЭЭРИЛ?»

Эки, эргим хүндүлүг «Шын» солунум! Амыдыралды ак-кара чокка бижир, чоннун качыгдал-човулаңын илередир солунум-на болгай сен. Сагыш-сеткилге аажок берге, шыдаттынар арга чок апаарга, мону бижип олур мен.

Херектин ужуру мындыг. 2000 чылдың сентябрь 9-тан 10-че дүнезінде Баян-Кол суурга кажаавыс иштинге турган үш инээвисти оорлар үндүре берген болган. Өөм ишти ынчан чорук кыла берген, чаш уругларым-биле чааскаан хонган мен. Инектерим чоктап кааш, өөм ээзинче сөглөдиптеримге, ол чедип келгеш, аът ачылап алгаш истээн. «Чер-Аастыг» деп черден ырак эвесе совхоз кажаазының иштинге үш инээвисти соккаш, эьдин «УАЗ» маркалыг машинага чүдүргеш, аппараттар болган.

Инектерни оор алганының дугайында билдиришкенини Кызыл кожууннун иштики херектер килдизинге дораан кирген бис. Сураа чок боорга, айтырып чедеривиске: «Бензин чок, каразып турар кижинер бар болза, боттарыңар тудуп эккеп бериңер» — дээр болду. Каразып турганыныс Вениамин Дажы-Серен ол үеде дезип турган. Декабрь айда ону туткаш, шагдаа

черинге чедирип берген бис. Назы четпээн Вениамин Дажы-Серен шупту шынын — кааа кым-биле оорлаанын, кааа инектерни сокканын, кымның машиназынга чүдүргенин шагдаларга чугаалап берген. Оон илереттинзе-ле, чаңгыс кудумчуда орук кежир чурттап олурар кожавыс, кудаавыс Валерия Биче-ооловна Саая: «Инектерниң өртөөн үлежип алыр бис» — деп назы четпээн бичии оолду көгүдүп, херекти үүлгөткен болган. Оон Баян-Кол суурга келген дораан Валерия Сааяга барып, аңаа төлөп бээрин негедивис. Ол бисти куду көрүп: «Силер-биле судка чугаалажыр кижжи мен» — дээш тоовас кижжи болган.

Оон Вениамин хоругдал адаанга чыдырда, Валерия Саая чагаа бижип кирген. Ол чагаазын истекчилер тып, тудуп алган. Экспертке хынаарга, Валерия Сааяның холунун үжүү, чагаазы болган. Ында ону таныыры угбай боорга, тудуп өчөөн мен кылдыр өчү деп назы четпээн бичии оолду көгүткен болган. Шак ынчаар ооң оор херекке хамаарылгалы бадыткаттыңан. Көгүдүп, кем-херек үүлгөдиринче чыгаанын назы четпээн оол өчүп, туттуруп алган чагаа херечилеп турда-ла, Валерия

Саая ам-даа удурланып, хөрлөп турар. Дөртөн хар ажып чоруур, дээди эртемениг херээжен кижжи арын-нүүрүн чоп бодавазыл? «Артык сеткил ара дүжер» — деп чоннун үлегер чугаазы бар. Валерия Саая бо херек езугаар Кызылдың «СИЗО»-га чыдырда, «Шын» солунун корреспондентизи Борис Ондар ынаар кирип, херээжен хоругдаттырганнар-биле ужурашкаш, «Делгемнерже хостуг ушса» деп чүүлдү солунга парлаан. Ында бижиттирип турар: «Кижжи-даа эттөөзөн мен, оор-даа кылбаан мен, бичии оол-даа көгүтпээн мен. Аалымда мал-маганым хөй. Садыгларым-даа бар. Моон анаа саттынып үне бээр мен» — деп турган кажарзымаар кадай кыстан Валерия Сааяны танаан бис. Херек болганындан бээр бир чыл оранчок ашкан. Амдыгаа дээр инектеривис өртөөн эгидип чадаштывыс. Ниитилелде эң-не дээди орган дижиривис суд кандыг-даа чөптүг шиитпир үндүрүп шыдавас бооп турар. 2001 чылдан апрельден эгелеп, октябрь айга чедир он ажыг катап бисти судче кыйгырттып, Валерия Сааяның болчукчузу чок дээш 3-4 катап, ай-хүн шын эвес салдынган дээш, херечилер чок дээш, хөй чылдаганнар-биле

чылдырып турган. Ол бүгү суд, прокуратура ажылдакчыларының кошкак ажылы деп бодаар мен.

Оон ынчач шөйүп турза-турза, бир чеде бээривиске, истекчи уруг: «Валерия Саая келдерелге таварышкан» — деп барган. «А оорлаткан инектеривистин өртөөн кым төлөп бээр чүвөл?» «Та, билбес мен. Келдерелге таварышкан соонда, Валерия төлөвес» — деп, истекчи уруг харыылаан. Кайгап калган бис. Валерия Сааяның келдерелге таварышканынга бүзүрөвес-тир бис. Бир эвес келдерелге таварыштырып-даа каан болза, ооң шын, хоойлуга үндезилеттинип кылдынганы чөгенчиг-ле боор. Азы Валерия, суд ажылдакчыларындан, шынап-ла, саттынып үне бергени ол бе? Черле ынчаш ол Валерияның ыядыр арны чогу мырыңай кайгамчык. Ол багай чаңы-биле сумунун чагырга даргазын, участок шагдаазын безин коргудар. Дөрт уруглуг, аныяк ие кижжи-дир мен. Инектеривис оорлаан Валерия Саая кеземче хүлээп, инектеривис өртөөн төлөвөөн шаанда, кааа-даа кирер апаар мен.

Айлян ТУВАА.

Баян-Кол суур.

ХАЙЫРАЛЫГ
КАЛЧАН-
ДОРУГ

Бажың-Алаактың Терек деп черге бир өг-бүлө 17 малын оорлатты. Малын оорлаткан өг-бүлениң эр ээзи каралыг кижини боду тудуп алгаш, Чөөн-Хемчик кожууннун иштики херектер килдизинге чедирген. «Оорлаан кижжи бодур, көргөн, дыңнаан, билген кижилерни база айтып берип тур мен» — дээш чана берген. Түңнелинде чүү-даа болбаан. Мал ээзи улаштыр оорга ийи малын алыскан. «Шагдаалардан хөңнүм калды!» — деп түңнел үндүргеш, Кызылче ол көже берди. Чөгенгени ыңдыг кончуг болган.

Малын оорлатканнарны санаар болза, ий-дадай, оларның даңзызы барык бүдүн ном ишти. Чагырыкчы Ховалыг 8, Биченей 6, Татьяна Сат — 9 баш чидирген. Кижжи бүрүзүнүн оорлар азырап турарын санап-даа канчаар, бир болуушкунну номчукчуларга сонургадып көрейин. Шак ыңдыг сюжет, эпизод моон сонгаар чүгле телесериалдарга улашсын, амыдырал-чуртталгага черле таварышпазын.

Үш дүннүн ортузу эрткен, ийи шак үези. Коданчы ыт ээре бээрге, Татьяна Сат отту чаштай-ла, кажаада малынче үне халаан. Карангыда чүү көстүр, ээзин көрүп кааш, ыт шимээн барганзыг, кым-даа, чүү-даа каракка көзүлбөөн. Элээн кылаш-таптарга, ийи адар боо бажы херекке үскен:

— Шимчеве! — деп билдинмес үн дыйылаан.

— Ыы-ыы — дээш херээжен кижжи кортканындан үнүн чидирипкен.

— Ыыттава! — деп, ол киргирээн. — Сен туржук, боом адыг-хайыраканны-даа өттүр адар — деп, дайзын түрү бастырып, уламчылаан. — Удурланырын семезинзе, шорун!

— Оран-саваңны, ажы-төлүннү хүл-далганналдыр өрттедиптер мен.

Мал оорлап турар бөлүктөр ол хире дерзи.

Шеминиң Кызыл-Эл деп черден чүгүрүк «Калчан-Доруг» деп аътты 1962 чылда чууп өлүргөн. Ооң төөгүзү мындыг. Чарыштарга бир дугаарында келир. Бай-Тайга, Барыын-Хемчик, Сүт-Хөл, Өвүр, Улуг-Хем девискээрлеринге үргүлчү бир дугаар чер алыр турган. Кызыл хоорай чоогунга, чарыштарга ийи катап тиленп үнгөн.

Шак ыңдыг аътка адааргал тургустунган. Чарыш бүдүзүнүн дүнезінде чоннун хайыралыг Калчан-Доруун адааргактар киженнээш, элден чууп бадырыпкан. Шак ыңдыг аар болгаш улуг үүлгөдиг кылганнарны каразып тывары берге болбайн аан. Хам кылдыр чаяттыңан мал ээзи, дезевилей алырга, сагыш-сеткилиниң «Алдыы, Ортаа болгаш Устүү ораннарнын» эргип тургаш, чүгле үш кижиге каргыш салган дээрзин шемжилер ам-даа сактып чугаалажыр. Каргаттырганнар хилчектел-биле чырык өртемчеден чарылган.

Ак чем үспес дээр болза, мал бажын катап өстүрер, мал оорунун бөлүктөринге удур бүгү хемчелерни (ооң иштинде каргыш-килен) салыр ужурулуг бис. Кажаа иштин куруглаткан оорлар бактың багын көрзүн!

Дадар-оол САТ.

Чөөн-Хемчик кожуун.

ӨЛҮРҮКЧҮНҮ ЧҮГЛЕ 1 ЧЫЛГА ШИИТКЕН

Нийтиелге чурттап чоруур кижилерниң социал дең байдалын, хоойлу мурнунга эргелерин камгалаарыңга суд органнары улуг рольду ойнап турар. Ынчангаш РФ-тиң Чазаа безин суд органнарынче онза кичээнгейни салып, судьяларның акша-шалыңын хөлчөк өстүргөн болгай. Ындыг болур-даа уjurлуг. Боттарының ээлчээнде судьялар РФ-тиң Чазааның хоойлуларын амыдыралга боттандыраар дээш, чон мурнунга хоойлу эрге-чагыргазын төлөптүг төлөзөп, чурттун, Чазактың ат-алдарын бедик тудуй, боттарының ажылы-биле социал дең чорукту хандыраар уjurлуглар. Судьяларның ажылындан-на эрге-чагырганың авторитеди, хоойлуларның үнелии, оларга хамаарылга илдене-биле көстү бээр. Бис чуртүвүстү, Россияны, ооң составында төрөөн Тывавысты эрге-хоойлу күрүнелери деп санаар болгай бис. А эрге-хоойлу күрүнелинге шупту чүве хоойлу чагыртыр, хоойлуну кижжи бүрүзү хүндүлээр, аңаа хамаарыштыр бичии-даа частырыгны кым-даа болдурбас уjurлуг болгай.

Ынчангаш суд органнары кижилерниң ынаныштыг, идеп-кейлиг камгалакчылары болгу дег. Бот-дугайты ажылым аайы-биле ТР-ниң Дээди болгаш улус судтарының ажылын солуннар арнынга доктаамал чырыдып турган мен. Бо удаада 2002 чылдың июль 4-те Кызыл кожуунун улус судунуң бажыңыңга болган судка когараан кижжи бооп бодум киржир уjurга таварышкан мен. Ук судту Кызыл кожуунун улус судунун судьязы Чодураа Алдын-ооловна Сарыгбай даргалап эрттирген. Бо судка көргөн херек дугайын кысказы-биле, кымга-даа хамаарышпас кара чаңгыс херечи Алефтина Лапчааның өчүү-биле тайылбырлап көрейин. Ук херээжен 2001 чылдың сентябрь 7-де Каа-Хем суурда Малчин кудумчузунда дунмазының бажыңыңга олурда, кожасы Ондар Василий Дыгындаевичиниң (мээң дунмам) бажыңын эзирик эр, херээжен ийи кижжи (Саян-оол Кунгаа кадайы Тамара-биле) келгеш, соктап эгелээн. Олар дыка үр соктаарга, бажың ээзи ажиткаш кирип алган. Элээн болганда, олар аажок шимээр-жип үнүп келген. Саян-оол кадайын бир шанчарга, оозу десе берген. Мээң дунмам Василий ооң кадайыңга болчу бээрге, Саян-оол улам дерзиленип, буду балыг, кылаштай албас кижже халдап эгелээн. Хааржак сегирип алгаш, дунмамны бажыңче кагарга, ол барып ушкан. Оон удурланыр харык чок чыткан кижиниң бажыңче болгаш өске-даа мага-бодунче дерзиизи-биле кам чок соп каапкан. Соп-соп, херим иштинге сөөртүп-сөөртүп, каапкаш барган. Дунмам Василий оон орталанып шыдавайн, эмнелгеге өлгөн.

Бодум дунмам өлүрткен, когараан кижжи болганымда, ук херектин истелгези дооступ, хаап турда, оон материалдары-биле танышкан мен. Бо херекте кымга-даа хамаарышпас херечи Алефтина Лапчаа бооп турар. Мээң дунмамны Саян-оол херим иштинге соп турда, кара чаңгыс көргөн херечи ол. Дунмамның бажыңының иштинге чүү бооп турганының дугайында материалдар чүгле кем-херек үлгедикчизи Саян-оолдун болгаш оон кадайы Тамараның өчүүндөн алдынган. Бажың иштинге мээң өлүрткен дунмам-биле кады чүгле олар иелээ турган. Баштайгы өчүүнде Саян-оол мээң дунмам аңаа читкен аъттарын

шамнап эгелээн деп турар. Мен аңаа бүзүревес-тир мен. (Мээң дунмам улуска барымдаа чокка чүве шамнапас кижжи). Саян-оолдун оон ыңайгы өчүүнде ол хорадап, мээң дунмам-биле чокшуп эгелээн. Бажыңга сандай-биле дунмамның бажыңче бир катап каккан. Оон даштыгаа хааржак-биле бажыңче согарга, буду аскак Василий барып уjarга, сандай буду-биле бажыңче болгаш өске-даа мага-бодунче соп турганын ол өчөөн. Кадайы Тамара ийи эр кижжи чокшуп бээрге, десе бергенин өчөөн. Баштайгы байы-саалга соонда, элээн каш хонук эрте бергенде истекчи Монгуш ийги байысаалганы чоруткан. Моон эгелээш, Саян-оол өчүүн ескертип эгелээн. Бо удаада ол когараан кижжи холунун улуг-эргээ-биле элекпеек көргүзүп алгаш, аксымче суп эгелээн, аңаа хорадааш, бажыңче сандай-биле соккан мен деп немедей өчөөн. Оон элээн каш хонганда, үшкү байы-саалгада ол Василийни бижек тудуп алгаш халып турган деп, шуут өлгөн кижини нүгүлдөп эгелээн. Бир эвес мээң дунмам Василий ылап-ла бижек тудуп алгаш турган болза, Саян-оол чүге баштайгы ийи өчүктеринде бижек дугайын чугаалаваан-ныл? Чүге дээрге, шынында, мээң дунмамның холунга бижек чок турган-дыр, бижек дугайы дээрге өлүрүкчү Саян-оолдун сөөлүнде херээң чийгеттирип алыры-биле ыят чок нүгүл чогаады дээрзи көңүс тодаргай ышкажыл.

Суд чорудулгаларының үезинде судья Чодураа Алдын-ооловна Сарыгбайның шыжыгычал, кончуттунар аажызының ужурун баштай аайын тыппаан мен. Суд чери ооң бажыңы эвес, бис, когарааннар, ооң чурум үрөөн ажы-төлү азы төрелдери эвес ышкажыл бис. Албан черинге барып-барып, эрге-хоойлу ажилдакчызы судья кижиниң ыңдыг аажызын шыдажыры дыка берге чорду. Улус куду көөр кылдыр кала ынчаар ажилдап өөрөнгөн судья ирги? Судья эргезин ажыглап, суд үезинде улус херектеп, куду көөр эргени аңаа кым бергенил? Чүве-ле болза: "Аптарып суктуруп каар мен" — деп кыжаныр. Хоойлуну, суд органын кижжи коргудар чепсек кылып алган ыңдыг кижизидилгези багай судья көрбөөн мен. Хоойлу мурнунга кижжи бүрүзүнүң эргези дең-не болгай. Кижжи бодаарга, судья

кижи этика езугаар кижизитинген эң культурлуг, хоойлу-биле чепсегленген эң мерген угаанныг, кандыг-даа берге кижжи-биле төлөптүг чугаалажып шыдаар, бижыг сеткилдиг, кандыг-даа кижиниң, ылаңгыя когарааннарның сеткил-хөңүн, муңгаралын билир, кижилерниң качыгдалын чийгедир дээш ажилдаар уjurлуг эвес бе?

А судья Чодураа Алдын-ооловна дээрге өлүрүкчү Саян-оол Кунгаага чүнү-даа дээртпес, сактырга-ла бис-ле ону нүгүлдөп турган чүве ышкаш, аажок камгалаар болду. Мен артык чүве-даа чугаалавайн, ооң, Саян-оолдун бодунуң истелге үезинде берген баштайгы өчүктерин барымдаалап шийткел үндүрерин дилеп турдум. Дунмам өлүрүп каан Саян-оолду шуут адып шийдиңер азы хөй чыл беринер деп негелде-даа тургуспаан мен. Чүү-даа чүве өйлүг-чижектеп-ле болгай. Бир эвес Саян-оол үлгедиин шыны-биле чугаалап, буруузун ажы-биле минтип турган болза, бо-даа кижжи ону бодаар ыйнаан. Ооң орнунга ол суд эгезинде-ле баштайгы өчүктерин "уттуп", мээң өлүртүп каан хөккүй-ле дунмамны бижек тудуп алгаш турган деп нүгүлдөп эгелээрге, кым-даа, кандыг-даа кижжи канчап анаа дыңнап олуруп шыдаар деп.

Аңаа удурланы бээримге-ле, Чодураа Алдын-ооловна мени кончуп-кончуп олуртуп каар, демгизиниң өчүктерин чүге солуп турарының дугайында-даа касканнап айтырбас болган. Черле ынчаш бо судьяның улус-биле чугаалажып билбесин, "психологически" белен эвезин, чамдыкта когараан кижилерден безин дора апарын кайгап турдум.

Кажан судка Саян-оолдун кадайы Тамара, ашааның болчукчузу Ч.Ф.Дажының сүмези-биле-ле боор (оон өске кым ооң ашааның бижек дугайында чаа өчүк чогаадып алганын аңаа дыңнадыр деп) мээң дунмамның бижек тудуп алгаш турганының дугайында меге өчүк бере бээр-ге, прокурор Ирина Маратовна ооң истелге үезинде баштайгы өчүктерин судьяга номчуттуруп тургаш, өчүктерин чүге ескертип турарын айтырарга, Тамара шуут тулуп калган. Ооң бижек дугайында берген өчүү ашаа Саян-оолдун суд эгезинде "чогааткан" нүгүлү-биле безин карышкак болган.

Херек ол хире билдинип турда безин, болчукчу Ч.Ф.Дажы бижек дугайында меге өчүктөн салдынмайн, ол нүгүлдү улам хөрлээледип, харын-даа бодунуң камгалал сөзүндө Саян-оол Кунгаага буруудадып турар РФ-тиң КХ-зиниң 111-ги чүүлүнүң 4-кү кезээң 108-ки чүүлдүн 1-ги кезээ-биле (бижектеп халып кээр-ге, эрттир камгаланган) солуурун саналдааш, Саян-оолду шуут шенелдеге шийдерин дилээн. Болчукчу-даа кижжи болза, канчап ынчаар өш-биле нүгүлдөп

тургаш, арыг эвес арга-биле камгалаар чүвөл. Болчукчу кижжи судка шыны тургусчур, оон чөптүг чылдагааннарны көрүп тургаш, судтаттырып турар кижини камгалаар эвес чүве бе?

Прокурор Ирина Маратовна херекте бар бүгү-ле материалдарны өөренип көрүп тургаш, Саян-оол Кунгаага РФ-тиң КХ-зиниң 111-ги чүүлүнүң 4-кү кезээ-биле буруудаттырып турары шын деп түңнелди үндүргөн. Оон Саян-оол Кунгаага 10 чылда хосталгазын казып шийдерин суд коллегиязыңга саналдаан.

Судтун түңнели кандыг болганыл? Бодунуң-на бажыңыңга олурган кижини албан-биле келгеш, бажыңче сандай, хааржак-биле, углу берген сандай буду-биле хөй удаа соп тургаш, өлүрүп каан дерзии өлүрүкчү чүгле 1 чылга шийттирген. Чодураа Алдын-ооловна шийткелди номчуп тура, бижек дугайында өчүктүн бадыткатынмаанын чугаалап турду. Ол хирезинде-ле Саян-оол Кунгаага буруудаттырганы РФ-тиң КХ-зиниң 111-ги чүүлүнүң 4-кү кезээң 114-кү чүүлүнүң 1-ги кезээңче көжүрүп (эрттир камгаланган), ынчаар шийдип каан.

Суд залыңдан

Камгаланган дээр болза, бодундан оранчок күштүг, улуг-шынырак кижжи холунга бижек азы кандыг-бир өлүмнүг чепсектеп тургаш, оозу-биле канчаар-даа арга чок улуг айыылды таварыштырып келген турган болза, моорадыр шавар дээш, чаңгыс согуг-биле эрттир хапканда, ыңдыг түңнел үндүрүп болур эвес бе? Бо таварылгада Саян-оол бодундан оранчок чолдак, арган, артында буду аскак, холунда чүү-даа чок турган кижини бажыңче хааржак-биле хаптарга, моорап каарга безин катап-катап соп-ла турган болгай. Ол канчап-даа ыңдыг чик шийткел албас уjurлуг. Оода чадаарда буруузун билинген эвес.

Суд үезинде судья Чодураа Алдын-ооловнаның өлүрүкчү Саян-оол эвес, мен чүве ышкаш, а когарааннар мен, мээң төрелдерим эвес, Саян-оол болгаш ооң боду бооп турар чүве ышкаш аажылап турганының ужурун ам чаа билип олур мен. Шынап-ла, кандыг-бир негелде тургузуп чеде бээримге, Чодураа Алдын-ооловна когараан кижжи дег "хомудай-ла" бээр болду. Кем-херек үлгедикчизи Саян-оолду камгалаар дээш, күш-биле ыйы-дышкын кылып турган судья ышкажыл. Саян-оолдун буруу чогуң көргүзөр дээш судка кандыг-даа хамаарылга чок чүүлдү — Саян-оолду (мээң дунмамны соп каапканының соонда) чоруурун бетинде кожанында бажыңга олурган угбайдан (херечи Алефтина Лапчаа): "Кадайым кайда барды" — деп, кыжанын айтырганын суг онзалап дем-

деглөп турары таан чөгөнчиг. Судка онзалап көөр чүүл — Саян-оолдун мээң дунмамга ол хүнгү хамаарылгазы, ону сандай, хааржак, углу берген сандай буду-биле өлгүжөге кемдедир шаап каапканы эвес чүве бе?

Херек өлүм-биле холбашкан, нарын-даа болза, ооң канчаар болуп эрткени кол херечи Алефтина Лапчааның, үлгедикчи Саян-оолдун бодунуң болгаш ооң кадайының истелге үезинде берген баштайгы өчүктеринден дыка тода билдинип турар. Билдинип херекте-ле, улус билип турда-ла, судья кижжи өш-биле шын эвес шийткел үндүрүп турда, ам кымга баар, кымга бүзүрээр улус бис? Судья кижиниң хоойлу мурнунга, кижилер мурнунга арын-нүүрү турар эвес бе? Суд үезинде Чодураа Алдын-ооловнаның: "Камгаланыр болза, кижжи канчаар-даа камгаланып болур апарган, ыңдыг шаг-дыр бо" — деп олурганын сактып олур мен. Үе-ле ынчап барган дээш, судья кижжи өлүрүкчүлөр камгалап туруп бээр-ге болур бе? Ооң орнунга бо будулгаазының үеде чоңувусту улам кичээндир-ип, хоойлу-дүрүмү сагырыңга өөрөткенивис дээр эвес бе? Оон башка Саян-оол ышкаштар, ооң дораан хосталы бергенин көргөн чамдык аныктар: "Оо, кижжи өлүрүп каарга, ажырбас чүве-дир. Судьялар безин болчуп тургаш дораан үндүрүптер" — дээш улус өлүрүп туруп бербес бе? Бети чижээ, бо меңээ улуг моральдыг согуг болган судтун соонда, мээң бажымга мындыг бодал кирген: "Чүгле өлүрүкчүлөр эвес, ийи-чаңгыс судьялар безин "моральдыг өлүрүкчүлөр" апарган турда, кымга бүзүрээр?" Оон мээң бажымга эрте-бурунгу американ индейлерниң "хан дээш хан-биле" деп бижиттинмээң хоойлузу кирген. Ол чүл дээр-ге, эрте-бурунгу индейлер өлүрткен төрелдери дээш өлүм-биле негел ап турганнар. Эрге-хоойлу ажилдакчызы судья Чодураа Алдын-ооловнага мээң багай дунмамның өлүмү чүү-даа эвес болганда, акызы мен өлүртүп каан дунмам дээш чүнү канчаайн? Эршээ хайыракан! Багай бодал ыңай турзун. Мен чуртумнун хоойлуларын хүндүлээр мен. Судьялар шупту Чодураа Алдын-ооловна ышкаш эвес. Эки судьялар, истекчилер, эрге-хоойлу ажилдакчылары Тыва Республикада хөй. Суд органнарының ажылы төрөөн Тывавыска улам сайзырап, чуртүвүс езулуг эрге-хоойлу күрүнели апарыңга бүзүрээр мен. Чодураа Алдын-ооловна ышкаш: "Кижжи канчаар-даа камгаланып болур. Үе ынчап барган шаг-дыр бо" — дээш, буруузун билинмейн, нүгүл кылып турар өлүрүкчүлөр камгалап турар судьялар ынчан чок болур. Судьялар ынчан чоңуң езулуг камгалакчылары, шыныг амыдыралдын тургузукчулары апар.

Борис ОНДАР.

"СОРУНЗАНЫҢ" СОРУНЗАЗЫ

1991 чылдың чайгы дыштанылгызында 7-ги классчы уруум Саргылаана авам Кыргыз Суван-ооловна Чорбаа-биле Каэк хөлге дыштангаш келгеннер чүве. Эртенинде уруум бижип алган чогаадын көрүп бээрин диледи. Каэк хөлдүн чонга чедирип турар ачы-буянының дугайында ("Эмчи курттар" деп эгелиг) болду.

Ынчан сонургалым аайы-биле янзы-бүрү материалдарны, шүлүктөрнү, кыска чечен чугааларны солуннарже бижип турган үем чүве. Уруунун бижип алган чүүлүн номчааш, школага "Бичи бижикчи" деп бөлгүмнү ажыдар күзел менээ төрүттүнген.

Ол-ла күзүн, октябрь эгезинде, чогаалга сундулуг уругларны чыгташ, школага чаа бөлгүмнү тургустум. Школаның удуртулгазы база деткээ. Баштайгы дээринде бөлгүмге 12 уруг хаара тутунган, кол өзээ ынчангы 7-ги классчылар турган. Бичи бижикчилер кожунуустун "Улуг-Хем" солуну-биле харылзажып эгелээнер.

Ам барык-ла он бир чылдын нүүрү болуп турда, баштайгы бөлгүмчүлөргө бижээни янзы-бүрү ажылдарын номчуп олурарга, солун-даа, чаптанчыг-даадыр. Өөреникчи бүрүзү бодунуу-биле өскөлөргө демейлешпес, онзагай үнүг, тускай көрүштүг. Дараазында чылдарда бөлгүмчүлөргө саны 26 чедип, кижилер бүрүзү-биле ажылдаары берге-даа, солун-даа апарган. Эң-не солун чүве, баштайгы он ийи бижикчи бөлгүмнүн кол өзээ болуп, боттарының сонургалына шынчы болуп, школаны дооскуже кичээлдеп келгеннер. Ол дээрге Айсуу Ховалыг, Саргылаана Саая, Мария Чалзып, Саяна Сазанакова, Начын Дугур-Серен, Марьяна Ламажай, Долаана Чорбаа, Мира Сүрүн-оол олар-дыр.

Чаа тургустунган бөлгүмнүн ажылын "Улуг-Хем" солунун ажылдакчылары деткип, аргадуржулганын уругларга берип, оларны хей-аът киригини утпаан бис.

Баштайгы материалдары парлаттынып үнүп келген өөреникчилерниң арыннарында

өөрүшкү херелдендир чайнаан, бот-боттарынга байыр чедир-жип, амырап турганы карактарымда олчаан көстүп чоруур. Кажан, кымның материалы ам үнүп келир эвес дээрзин четтикпейн манаар турдулар. Кайы-бирээзиниң шүлүү азы чогаады үнүп келген болза, ону катап-катап номчуп, сайгарар турдулар.

Бөлгүмчүлөргө чогаалга сонургалын бедидип, "Сылдыс-чыгаш" солунун редактору А.С.Шоюн-биле харылзажып эгелээн бис. Үш харлаанын таварыштыр "Сылдысчыгаш" школавыска аалдап келирге, езулуг-ла улуг байырлап болду. Черле ынчаш ол үелерде чогаалчылар, журналистер уругларның чогаал бөлгүмнеринче сагыш салып, боттук дузаны көргүзөринден чажам дивес турган. "Улуг-Хем" солунун ажылдакчылары болгаш чогаалчылар Николай Куулар, Эдуард Мижит, Александр Шоюн, Алексей Бегзин-оол, Кара-оол Натпий-оол болгаш өскөлөрдө даа биске ужуражылгаларны эрттиргилээ. Бо чогаалчыларның сөзүнге бижитингилээ, чонун ынак ырлары апаргылаан "Ынакшылым", "Чодураа", "Дагына", "Салгыччыгаш" дээн ыш-каш ырлары олар-биле кады ырлажып турганы уругларга уттундурбас болушкун дээрзи чугаажок. Радио журналист Калдар Кашпык-ооловна Монгуш чаңгыс эвес удаа эфирже уругларның чогаалдарын үндүрген, аңаа өөрүп чоруур бис.

1995 чылда бөлгүмнүн баштайгы киржикчилери школаны доозуп чоруп тура, бөлгүмнү чаа, чараш ат-биле адап алырын сүмелээнер. Үр боданганы-выстың түңнелинде "Сорунза" деп атка доктааган бис. Амгы үеде бөлгүмнүн кол өзээ 6, 7 классчылар. Он ажыг чылдың дургузунда чогаал бөлгүмнүгө 55 өөреникчи киржип, тыва дылдың байлак каазын, сөстүн күжүн, үнөзүн, чаражын, оң онзагайын танып, билип, эвээш эвес чогаалдарны бижигилээнер.

Баштайгы бөлгүмчүлөр ам ажы-төлдүг, өг-бүлелиг апаргылаан. Бүгү назынында чогаалга сонургалдыг, чараш, чаагай сеткилдиг кижилер болуп ажылдап, чурттап чоруурлар. Оларга суурувуста "Хамнаарак" уруглар садында ажылдап турар Чойган Кечил-оол, орус дыл болгаш литература башкызы Саяна Сазанакова, филология факультетиниң доозукчулары Ай-Суу Ховалыг, Евгений Болат-оол, ТКУ-нун политехниктиг факультетинде Буян Кыргыз, Турцияда өөредилгезин доозуп турар Саргылаана Саая дээш, өскөлөрү-даа адап болур.

Бо чылдың октябрь эгезинде ажылывыстың түңнели болур өөреникчилеримниң чогаалдарының "Сорунзаның" сорунзазы" деп ному чырыкче парлаттынып үнген. Тываның ном үндүрер черинге, оң кол редактору О.М.Байырга, редактор Н.Ш.Кууларга болгаш өскөлөрдө даа өөреникчилеримниң өмү-нээзинден өөрүп четтиргенисти илеретпес аргам чок. Оң чырыкче үнеринге дузалажып, деткишкен Улуг-Хем кожун чагыргазына, өөредилге килдизинге, школавыстың администрациясына база улуу-биле өөрүп четтиргенисти илередип тур бис.

Екатерина СААЯ,
бөлгүмнүн удуртукчузу.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНДАН

Тыва Республиканың Чазаа партия, совет болгаш ажыл-агый органнының хоочуну **Ооржак Бокпай-оолович Бичениң** 79 харлап чорааш, элекке мөчээнин дыңнаттышаан, төрелдеринге болгаш чоок кижилеринге ханы кажыдалды илередип тур.

Ооржак Бокпай-оолович БИЧЕ

Республиканың партия, совет болгаш ажыл-агый органнының хоочуну Ооржак Бокпай-оолович Биче 79 харлап бар чорааш мөчээ.

О.Б.Биче Чөөн-Хемчик кожунун Искра суурга 1924 чылдың март 3-те төрүттүнген. Кызыл-Мажалык ортумак школага башкы болуп күш-ажылчы ажыл-чорудулганын эгелээ. Чөөн-Хемчик кожунун школаларына башкылап, директорлап ажылдаан.

1952 чылда О.Б.Биче ВЛКСМ Чөөн-Хемчик райкомунун секретарына сонгуттурган. 1954 чылда комсомол райкомунун бирги секретары болган. 1957 чылда партияга ажылче ону СЭКП Чөөн-Хемчик райкомунун килдис эргелекчизи, партия Тыва обкомунун инструктору, СЭКП Бай-Тайга райкомунун бирги секретары, Барың-Хем-

чик райкүүскомнун даргазы кылдыр шилчиткен. 1964 чылда партия Эрзин райкомунун бирги секретарына сонгуткан. 1969 чылда СЭКП Тыва обкомунун килдис эргелекчизинге томуйлаткан.

Ол Москва облазының партия школазын, СЭКП ТК-ның чанында партия школазын дооскан.

1977 чылда О.Б.Биче Тыва АССР-ге көдээ ажыл-агый продуктуларын садып алыр база шынар талазы-биле күрүнениң кол инспекторунга томуйлаткан.

Ол албан-дужалга 1984 чылда төлептиг дыштанылгаже үнүгөже чедир ажылдаан.

Каая-даа ажылдап тургаш, кандыг-даа ажылды аңаа дагып каарга, О.Б.Биче ону ак сеткилди болгаш улуг харысалгалы-биле күсөдир чораан.

О.Б.Биче "Шылгарангай күш-ажыл дээш" деп медаль, В.И.Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 100 чылынга тураскаал кылдыр юбилей медалы болгаш өске-даа шаңналдар-биле демдеглеткен.

"РСФСР-ниң улус өөредилгезинин тергини" деп хөрек демдээ-биле шаңнаткан.

Могаг-шылаг чок ишчи, аныяктар дагдыныкчызы, биче сеткилди өнжүк база эш, беш уругнун адазы, уйнуктарының кырган-ачазы болур кайгамчыктыг кижилер амыдыралдан чарлып чоруткан.

Оң дугайында чырыкчылыг тураскаал бистиң чүректривиске кезээде артар.

Ш.Д.Ооржак, А.А.Мельников, В.Ш.Оюн, А.Т.Конгар, В.И.Лавриненко, Е.Л.Осердцов, И.Н.Товарищгай, Р.С.Баян, Э.Х.Ооржак, Л.С.Монгуш, Г.Ч.Ширшин, Д.К.Ооржак, Н.С.Бойду, К.А.Маспык-оол, А.Ч.Монгуш, А.А.Зайцева, Т.Ч.Норбу, М.К.Шыырап, В.В.Вусатый, Д.Д.Ооржак.

ЧАА ТУДУГЛАР КӨВУДЭЭР

Республиканың кайы-даа булуңунга тудуг-суурну хөгжүдери сонгаарлады болбас кол сорулгаларның бирээзи-ле болгай. Тыва Республиканың Чазаа бо айтырыгже улуг кичээнгеи салып турары өөрүнчүг.

Сүт-Хөл кожунунга 2002 чылда республика бюджетиниң акшаландырышкыны-биле хөй тудуглар тудары көрдүнүп турар. Оларның кол-колун борта кирип көрей. Кожун төвү Суг-Аксы суурга Культура бажыңын, кожун чагыргазының албан черин, Бора-Тайга сумузунга эмчелгени, Кара-Чыраа суурга спортзалды, Ак-Дашка ийи аал чурттаар бажыңны, эң хереглеттинип турар тускай эртемнилерге чаа бажыңны тудары көрдүнген. Он аңгыда кожун эмнелгезинге

автомашиналар болгаш эмнээр тускай херекселдер садып алырынга 500 муң акшаны аңгылап берген.

Сүт-Хөл кожунунга ТР-ниң Чазак Даргазының-даа, кожун чагыргазының даргазының-даа сонгулдаларының үезинде чонун кол чагыглары тудуг-суур, орук-харылзаа айтырыглары бооп турган. Ук чагыгларның күсеттинеринге чон идегеп турар. Оон ыңай кожунун ясли-садтарында чаш ажы-төлге ойнаарактар, школаларда стол-сандай чедишпес бооп турар. Ук четпестерже катап сонгуп алганывыс кожун чагыргазының даргазы Иван Шыванович улуг кичээнгеи салыр-ла боор.

Оолак КАРА-САЛ.

"ШЫН" СОЛУННУ ДАМЧЫШТЫР

Мөңгүн-Тайга кожунун саң-хөө килдизиниң начальниги, бистин ынак дунмавыс, ававыс **Сайлыкмаа Чылбак-ооловна СЕВЕКТИҢ** үр эвес аарааш мөчээни-биле сөөлгү орукче үдээринге, бистерниң ажыг-шүжүүвүстү үлежип, моральдыг база материалдыг дузаны көргүскен республиканың Саң-хөө ямызынга, республиканың кожуннарында саң-хөө килдистериниң, Мөңгүн-Тайга кожунун саң-хөө килдизиниң ажылдакчыларына, Мөңгүн-Тайга кожун чагыргазына, кожун эмнелгезиниң коллективинге, Каргы суму чагыргазына, чаңгыс-классчыларына, боттарывыстың чаңгыс-классчыларывыска, чонувуска, кожаларывыска, төрелдеривиске чүректин ханызындан четтиргенисти илереттис.

Уруглары, Сюрюннерниң өг-бүлезинден.

"Тываның аныяктары" солунун коллективи кол редактор Вера Ооржаковна Кууларга, өг-бүлезинге, чоок кижилеринге оон ачазы, күш-ажылдың хоочуну

Ооржак Бокпай-оолович БИЧЕНИҢ

үр эвес аарааш мөчээни-биле холбаштыр ханы кажыдалды илергейлеп тур.

"Шын" солунун коллективи "Тываның аныяктары" солунун кол редактору Вера Ооржаковна Кууларга, өг-бүлезинге, чоок кижилеринге оон ачазы, күш-ажылдың хоочуну

Ооржак Бокпай-оолович БИЧЕНИҢ

үр эвес аарааш мөчээни-биле холбаштыр ханы кажыдалды илередип тур.

Сүт-Хөл кожун чагыргазы, Телээлекчилерниң кожун хуралы Бора-Тайга ортумак школазының башкызы, кожунда туристич-экологтук төптүн директору, "ТР-ниң өөредилгезиниң алдарлыг ажылдакчызы", "ТР-ниң күш-культураның болгаш спорттун тергини", "РСФСР-ниң туризм болгаш спорттун хоочуну", "ССРЭ-ниң чадаг туризминин инструктору"

Алексей Алдын-оолович ХОВАЛЫГНЫҢ

2002 чылдың июль 4-те хенертен мөчээнин дыңнаттышаан, оң өг-бүлезинге, дөргүл-төрелдеринге болгаш чоок кижилеринге ханы кажыдалды илередип тур.

ШЫН

Кызыл хоорай, Красноармейская, 100, Индекс 667000.

ТУРГУЗУКЧУЛАРЫ: Тыва Республиканың Чазаа болгаш "Шын" солун редакциязының коллективи.

Кол редактор Артур ХЕРТЕК.

РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕГИЯЗЫ: К.Сат, Е.Монгуш, Ч.Монгуш, А.Монгуш, С.Хертек, Т.Хертек.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

Кол редактор — 3-43-34, кол редакторнун оралакчызы — 3-33-91.
КИЛДИСТЕР: Нийтиел-политиктиг килдис — 3-39-15, көдээ ажыл-агый килдизи — 1-03-90, культура болгаш өөредилге килдизи — 1-03-88, чагаа килдизи — 1-03-87, үлетпур болгаш медээлер килдистери — 3-34-98, компьютер эрээли — 3-36-82, бухгалтерия — 3-41-16;
Солун келбейн барганда, дараазында телефонче долгаар: 3-14-94.

Солуну "Шын" солун редакциязының компьютер төвүнге өрзөн болгаш чыскааган. Неделяда үш катап үнер. Хемчээли 2 парламал ама.
Тираж 5695.
Чагыг 75.

АГАР САНЫВЫС: № 40703810400000010000 АКБ ОАО Банк "Тувакредит", Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.

Солун Россия Федерациязының Парлалга болгаш массалыг информация чепсектериниң талазы-биле хоойлужудулганын чорудулганын контроль болгаш бүрткелин Тыва девискээр эргелелинге бүрткелтигтен.

Бүрткелтирген дугаары — Т-00007. ТР-ниң парлалга болгаш информация күркөмтединиң картографиязынга парлаан. (Кызыл, Шетинкин-Кравченко, 1). Солунда парлаттыг материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшейи барып болур. Айыптыг саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадыглары дээш авторлар боттары харыялар.